

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko.

PIOTR DŁUGOSZ

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

2006 – doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawa doktorska pt. *Trauma wielkiej zmiany na Podkarpaciu*.

Promotor: dr hab. Marian Niezgoda prof. UJ

Recenzenci: prof. Piotr Sztompka oraz prof. Elżbieta Tarkowska

1999 – magister socjologii, Instytut Socjologii, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie (obecnie Uniwersytet Rzeszowski). Praca magisterska pt. *Psychospołeczne konsekwencje transformacji ustrojowej (na przykładzie młodzieży szkół ponadpodstawowych Rzeszowa)*, napisana pod kierunkiem prof. Stanisława Marczuka (UR).

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

1999–2005 – asystent na Wydziale Socjologii w Wyższej Szkole Społeczno-Gospodarczej w Tyczynie

Od 2006 – starszy wykładowca w Instytucie Socjologii w Wyższej Szkole Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu

2006–2007 – asystent w Katedrze Socjologii i Rozwoju Wsi w Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie

2007–2010 – adiunkt w Zakładzie Państw Europejskich na Wydziale Prawa i Administracji w Uniwersytecie Rzeszowskim

2010 – adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego,

Strategie życiowe młodzieży na pograniczu polsko-ukraińskim – monografia

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy),

Piotr Długosz

Strategie życiowe młodzieży na pograniczu polsko-ukraińskim, 2017, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków, s. 449. ISBN 978-83-7688-420-2

Recenzenci wydawniczy: dr hab. Liudmyła Krywaczuk, prof. Uniwersytetu Lwowskiego
dr hab. Marian Niezgoda, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Podstawowym celem pracy pt. *Strategie życiowe młodzieży na pograniczu polsko-ukraińskim* było opisanie i wyjaśnienie procesów adaptacji młodzieży do przemian po dwóch stronach granicy. Prowadzone badania miały w zamierzeniu dostarczyć wiedzę na temat wpływu zmian społecznych na strategie życiowe młodzieży. Kolejnym zadaniem było sprawdzenie, w jaki sposób odmienne w obu krajach tempo zmian modernizacyjnych wpływa na procesy adaptacji młodzieży. Badania miały także naświetlić zagadnienie wpływu procesów zmian na poziomie regionalnym (związanych ze specyfiką pogranicza-peryferii) na kształtowanie się strategii życiowych młodzieży. Kolejnym zamysłem było zbadanie roli zasobów, kapitałów w określeniu życiowych strategii ludzi młodych, a także ukazanie specyfiki procesów wchodzenia w dorosłość młodzieży polskiej i ukraińskiej oraz ustalenie, czy w perspektywie porównawczej – młodych z Polski i z Ukrainy – dominują zbieżności, czy też kontrasty.

Można przyjąć, że młodzież jest czułym i wrażliwym elementem struktury społecznej, szybko adoptującym się do dynamicznych zmian społecznych. W społeczeństwie posttransformacyjnym trawionym przez kryzysy, w którym pojawiają się problemy z wejściem młodzieży w dorosłość, rodzi się pytanie o to, w jaki sposób młodzież podchodzi do pojawiających się wyzwań i jednocześnie; w jaki sposób podejmowane przez nią działania wpływają i mogą wpływać na dalsze przemiany systemowe. Przy czym należy zaznaczyć, że badaniami objąłem dwa kraje postkomunistyczne o różnym poziomie zaawansowania zmian modernizacyjnych, mogących mieć różny wpływ na procesy adaptacji.

Książka jest podsumowaniem moich wieloletnich badań nad młodzieżą zamieszkującą tereny pogranicza polsko-ukraińskiego. Moje zainteresowania tą problematyką sięgają jeszcze czasów przed doktoratem: w latach 2000–2004 zajmowałem się uwarunkowaniami losów młodzieży w lokalnej społeczności. Ówczesne, prowadzone przeze mnie badania nad maturzystami miały naświetlić konsekwencje transformacji systemowej dla biografii życiowych młodych ludzi – w tzw. Polsce lokalnej¹. Z jednej strony przyjąłem założenie, że młodzież stanowi swoiste zwierciadło społeczne, w którym odbijają się napięcia i sprzeczności wynikające z procesów transformacji. Założenie to rozpatrywałem w kontekście koncepcji anomii, prowadzącej do rozchwiania aksjonormatywnego, w jakim przyszło młodym ludziom dorastać². Z drugiej strony, młodzież stanowi potencjał, siłę, zasób możliwy do wykorzystania przy modernizacji lokalnej społeczności (tu odwoływałem się do koncepcji Karla Mannheim³, Jana Szczepańskiego⁴, Piotra Sztompki⁵).

Moje badania pokazały, iż młodzież z 2001 r. demonstrowała wysoki poziom aspiracji życiowych i optymizmu. Była ona zorientowana konformistycznie, podążając ku sukcesowi według merytokratycznych reguł. Zaobserwowałem też, że u uczniów wraz ze wzrostem statusu społeczno-ekonomicznego zwiększały się aspiracje edukacyjne, poziom optymizmu, mobilność, wskaźnik zaufania, pozytywny stosunek do transformacji i integracji europejskiej⁶. Wyniki analiz wskazywały, że młodzież jest też zróżnicowana. W wyższych warstwach

¹Młodzież obok bezrobotnych, przedsiębiorców, pracowników oraz rolników stanowiła główną kategorię badawczą, w: P. Długosz, *Młodzież w dobie transformacji*, [w:] B. Blachnicki (red.), *Podkarpacie w procesie transformacji*, Tyczyn 2002, s. 161–191.

²E. Durkheim, *Samobójstwo*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006; R. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

³K. Mannheim, *Problem młodzieży w nowoczesnym społeczeństwie*, [w:] K. Szafranec (red.), *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.

⁴J. Szczepański, *Młodzież we współczesnym świecie*, „Nowa Szkoła” 9/1958, s. 2–10.

⁵P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, ISP PAN, Warszawa 2000.

⁶P. Długosz, *Młodzież Podkarpacia w III Rzeczypospolitej*, Nomos, Kraków 2005.

Długosz

społecznych pojawiły się cechy osobowości nowoczesnej, podczas gdy jej tradycyjne oblicze ujawniło się w klasach niższych⁷.

Prowadzone badania ukazały ponadto zróżnicowanie procesów adaptacji. Zgodnie z koncepcją traumy społeczno-kulturowej Jeffrey'a Alexandra⁸, Piotra Sztompki⁹ oraz kapitałów Pierre'a Bourdieu¹⁰, czy też modelu salutogenezy Aarona Antonovsky'ego o przystosowaniu się do zmian decydowały posiadane zasoby¹¹. Zaobserwowałem także, iż w środowisku poddanym głębokim i radykalnym zmianom wyróżnić można trzy typy adaptacji wyznaczone przez dostępne zasoby. Wielkość zasobów była wprost proporcjonalna do statusu społecznego. Pierwszy typ adaptacji cechował się tradycjonalizmem i konformizmem. Był on charakterystyczny dla młodzieży z niższym statusem. Drugi typ odznaczał się merkantylizmem i charakteryzował młodzież posiadającą wysoki status ekonomiczny. Ostatni typ adaptacji – samorealizacyjny – występował u młodzieży z dominacją kapitału kulturowego¹². Opisywane analizy pokazały zatem, że przystosowanie do zmian zależne jest od środowiska społecznego i indywidualnych zasobów.

Założenia badawcze

Przedstawiona do oceny praca jest kontynuacją moich zainteresowań problemami młodzieży, tematyką zmian społecznych oraz mechanizmami społecznej adaptacji do tych transformacji. Problematyka ta ma nie tylko teoretyczne znaczenie w świetle szybkich i gwałtownych przemian społeczno-politycznych, ale ma także niezwykle istotny wymiar praktyczny. Działania podejmowane przez młodzież będą mieć bowiem wpływ na przebieg dalszych procesów modernizacji w społeczeństwach posttransformacyjnych.

Głównym celem opisanych w książce badań była próba odpowiedzi na pytanie dotyczące strategii życiowych młodzieży i mechanizmów odpowiedzialnych za ich powstawanie. Cele szczegółowe można sformułować następująco:

- Jaka jest funkcja zasobów jednostkowych w procesach adaptacyjnych na pograniczu? Poznanie wpływu każdego z wyspecyfikowanych kapitałów na strategię życiową daje możliwość ustalenia rangi i znaczenia danego kapitału. Istotne jest także rozpoznanie struktury owych kapitałów oraz ich powiązanie z pozycją klasową i innymi cechami demospołecznymi.
- Jaka jest funkcja korepetycji pobieranych przez młodzież w ich strategiach życiowych: na ile działania proedukacyjne wpisują się w dążenie klas średnich do zabezpieczenia się przed deklasacją, stanowiącą trwałe zagrożenie w warunkach społeczeństwa ryzyka na peryferiach?
- Jakie jest podobieństwo kształtowanych po obu stronach granicy strategii życiowych i ich mechanizmów: czy zbieżność położenia w strukturze szans życiowych młodzieży z Polski i z Ukrainy (położenia ograniczonego peryferyjnym ułożeniem) wpływa na podobieństwo ich postaw i mechanizmów adaptacyjnych?
- Jaki jest wpływ wydarzeń politycznych i procesów społecznych, które dokonały się w ostatnich latach, na strategię życiową badanych? Jakie zmiany w świadomości i

⁷ A. Inkeles, D. N. Smith, *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, [w:] J. Kurczewska, J. Szacki (red.), *Tradycja i nowoczesność*, PIW, Warszawa 1984; P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005.

⁸ J. Alexander, *Toward a Theory of Cultural Trauma*, [w:] J. Alexander i in. (red.), *Cultural Trauma and Collective Identities*, University of California Press, Berkeley 2004.

⁹ P. Sztompka, *Trauma ...*, wyd. cyt.

¹⁰ P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*, Scholar, Warszawa 2006.

¹¹ A. Antonovsky, *Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia*, [w:] I. Heszen-Niejodek, H. Sęk (red.), PWN, Warszawa 1997.

¹² P. Długosz, *Młodzież wiejska Podkarpacia na przełomie wieków*, „Wieś i Rolnictwo” 3/2004, s.148–165.

postawie młodzieży wywołała rewolucja na Euromajdanie (Ukraina, 2013 r.), czy też inflacja wykształcenia w Polsce.

Przedmiotem tego socjologicznego badania uczyniono strategię życiową. W zakresie tego pojęcia mieszczą się konstruowane przez jednostkę plany życiowe, a także środki służące do ich realizacji. Kategoria strategii życiowych w opisywanej rozprawie pełni funkcje opisowo-eksplanacyjne. Do ich wyjaśnienia zastosowałem koncepcje teoretyczne obejmujące różne poziomy rzeczywistości społecznej. Są to: teoria anomii, strukturalizm konstruktywistyczny, teoria społeczeństwa ryzyka. Same strategie życiowe badanej młodzieży są rekonstruowane na podstawie ich aspiracji i planów życiowych.

Strategie życiowe i ich wybór są uwarunkowane przez czynniki na poziomie makro, mezo i mikro. Do tych pierwszych należy zaliczyć procesy globalizacji, transformacji systemowej, integracji europejskiej oraz zjawiska pojawiające się wraz z nadejściem społeczeństwa ryzyka i ponowoczesności. Poziom mezo jest określony przez regionalne procesy występujące na pograniczu – peryferiach, wynikające z procesów długiego trwania, a także stanowiące konsekwencje wskazanych już wcześniej procesów zachodzących na poziomie makro. Mają one charakter ekonomiczny i kulturowy. Poziom mikro wyznaczają indywidualne cechy psychospołeczne jednostki, jej środowisko społeczne oraz zasoby dziedziczone w rodzinie pochodzenia, szczególnie kapitał kulturowy.

Przyglądanie się młodzieży z perspektywy strategii życiowych wpisuje się w aktualne paradygmaty analizy społeczeństwa i rzeczywistości społecznej, w których postuluje się przyjęcie dynamicznego obrazu społeczeństwa (stawanie się społeczeństwa) oraz teorii wzajemnego wpływu struktur na społeczne działania oraz wpływu działań na tworzenie i zmianę struktur¹³. Obserwacja strategii życiowych jest poznawaniem społeczeństwa *in statu nascendi*.

Praktyki społeczne uczniów przebiegają na skrzyżowaniu wielu procesów ze sobą powiązanych, ulokowanych na różnych poziomach. Pierwszy ma charakter globalny i jest związany z ogólnymi zmianami w świecie, takimi jak: powstanie społeczeństwa ryzyka, płynna nowoczesność (Z. Bauman), społeczeństwo wiedzy, społeczeństwo sieciowe¹⁴. Drugi poziom ma charakter regionalny i jest zdeterminowany usytuowaniem młodzieży na pograniczu. Sytuacja nakładania się na siebie wyróżnionych poziomów może wywoływać i wyostreć zjawiska, które trafnie scharakteryzował R. Merton w teorii anomii¹⁵. Trzeci poziom ma charakter jednostkowy – według P. Bourdieu, człowiek jest ograniczony w swoim myśleniu, wyborach i działaniach kapitałami, habitusem oraz polem społecznym, w którym uczestniczy¹⁶.

Z szerokiego spektrum problemów, sygnalizowanych przez twórców teorii społeczeństwa ryzyka, warto wybrać kilka, które najlepiej oddają „niepewność ducha czasów” w odniesieniu do młodzieży. W mojej pracy są to: ryzyko edukacyjne, rynek pracy i indywidualizacja.

Wiele jest dziś dylematów stojących przed młodym człowiekiem wchodzącym w dorosłość. Jednostka musi samodzielnie rozpoznawać i rozwiązywać problemy wynikające z wyzwań edukacyjnych, zawodowych, osobistych. Można założyć, iż poziom refleksyjności jednostki jest związany z jej statusem społecznym. Im jest on wyższy, tym większa świadomość czyhających zagrożeń i zdolność do podejmowania adekwatnych odpowiedzi i działań.

¹³ A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa...*, wyd. cyt.; P. Sztompka, *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Polity Press, Cambridge i University of Chicago Press, Chicago 1991.

¹⁴ U. Beck, *Spoleczeństwo ryzyka*, Scholar, Warszawa 2002; Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006; P. Drucker, *Spoleczeństwo prokapitalistyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999; M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

¹⁵ R. Merton, *Teoria socjologiczna...*, wyd. cyt.

¹⁶ P. Bourdieu, *Dystynkcja...*, wyd. cyt.; P. Bourdieu P. *Zmysł praktyczny*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008; P. Bourdieu, J. Passeron, *Reprodukcja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; P. Bourdieu, L.J. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.

Jednym z wyzwań współczesności jest niewątpliwie nastanie społeczeństwa wiedzy, społeczeństwa informacyjnego, do którego wymogów muszą się dostosować wszyscy, także społeczności ulokowane na peryferiach. Z jednej strony, zmiany technologiczne w ostatnich latach generują szanse polegające na upowszechnieniu się kształcenia i tworzeniu nowych form pracy (*distance work*, telepraca). Z drugiej strony, mogą one wywoływać nowe podziały społeczne związane z wykluczaniem cyfrowym i jego konsekwencjami¹⁷.

Wraz z pojawieniem się głębokich przemian w sferze społeczno-ekonomicznej doszło także do przeobrażeń kulturowych. Upadek kultury funkcjonalnej dla społeczeństw realnego socjalizmu, w której dominowały: kolektywizm, prywatność, orientacja na przeszłość, podnoszenie roli losu, izolacja i autonomia, mitologia, egalitaryzm ujawnił w społeczeństwach postkomunistycznych tendencje indywidualistyczne, merkantylne i merytokratyczne. Są one widoczne najbardziej w młodszych generacjach, które zaczęły się odrywać od norm religijnych, klasowych, rodzinnych. Wzrost autonomii jednostki i jej uwolnienie się z więzów klasowych i środowiskowych jest skorelowany ze wzrostem ryzyka i niepewności w społeczeństwach nowoczesnych¹⁸.

Problemy gospodarcze kraju oraz globalne negatywne konsekwencje nowoczesności pozostają nie bez wpływu na funkcjonowanie jednostki i jej kondycję psychospołeczną. Z jednej strony, człowiek może samodzielnie kształtować własną biografię i konstruować tożsamość z różnych elementów. Z drugiej strony, samodzielność jest także jego samotnością. Jednostka bowiem jest skazana wyłącznie na siebie, a zmuszona do podejmowania obarczonych ryzykiem wyborów edukacyjnych, zawodowych i osobistych, ponosi za nie pełną i wyłączną odpowiedzialność.

Indywidualizację można więc w tym kontekście potraktować także jako próbę przesunięcia odpowiedzialności za sprawy socjalne z państwa na jednostkę. W związku z tym, łatwiej będzie adaptować się do wyzwań nowoczesności osobom posiadającym odpowiednie zasoby. Indywidualizacja, rozumiana jako konieczność samodzielnego kształtowania biografii, może u osób pozbawionych kapitałów i instytucjonalnego wsparcia może spowodować wystąpienie większej liczby zagrożeń aniżeli szans.

Wszystkie wymienione zjawiska, a więc się nadejście społeczeństwa ryzyka, społeczeństwa informacyjnego i indywidualizacji, wymuszają na młodzieży podjęcie odpowiednich działań adaptacyjnych. Do uporządkowania prowadzonych obserwacji i ich wyjaśnienia w opisywanej rozprawie zastosowano teoretyczny model anomii R. Mertona oraz strukturalizm konstruktywistyczny P. Bourdieu.

Teoria anomii koncentruje się na przystosowaniu jednostek do społeczeństwa, biorąc pod uwagę zgodność celów kulturowych ze zinstytucjonalizowanymi środkami i normami, pozwalającymi te cele osiągnąć. Pozwala ona również analizować wpływ zasobów jednostkowych na typ strategii adaptacyjnych młodzieży. Zatem będzie ona stanowić narzędzie pozwalające wyjaśnić wpływ systemu społecznego i struktury społecznej na owe strategię.

Teoria habitusu P. Bourdieu natomiast pozwala na wyjaśnienie strategii życiowych z koncentracją na efektach procesów socjalizacji, powiązanych z klasą społeczną, habitusem. Wpływ świadomych i nieświadomych motywów na życiowe postawy, decyzje dotyczące wyboru pola społecznego i uwarunkowania strategii działań na tym polu są wielce pomocne w analizie strukturalnych determinant strategii edukacyjnych młodzieży.

Przedmiotem obserwacji w opisywanej pracy są strategię życiowe młodzieży. Jest to kategoria, wokół której narosło w ostatnich latach wiele kontrowersji. Młodzież ulega ciągłym przeobrażeniom i trudno o jej dokładne określenie ze względu na rozmywanie się ostrych kryteriów wyróżnienia tej kategorii, granic przejścia z dzieciństwa do dorosłości. Obecnie

¹⁷ J. A. Van Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010; M. Castells, *Władza komunikacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

¹⁸ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka...* wyd. cyt.

Długon

mamy do czynienia z różnorodnymi perspektywami analitycznymi w badaniach nad młodzieżą. Najłatwiej wyodrębnić młodzież na zasadzie grup wiekowych. Bardziej złożone ujęcie to perspektywa kategorii społecznej, uwzględniająca status młodzieży i jej funkcje w społeczeństwie. Można też wyodrębnić kategorię młodzieży poprzez analizę stadiów rozwoju ludzkiej jednostki i towarzyszących im przemian biopsychicznych. Zupełnie odmienne jest zaś podejście strukturalne, w którym rozpatruje się młodzież jako segment struktury społecznej pozostającej na obrzeżach społeczeństwa. W badaniach zmiany społecznej warto natomiast odwołać się do kategorii pokolenia, którą należy rozpatrywać w kontekście historyczno-kulturowym, prowadząc skrupulatnie rekonstrukcję sytuacji pokoleniowej i jej wpływu na formowanie się tożsamości pewnych grup młodzieży¹⁹.

Młodzież jest tą siłą, która przygotowuje się do podjęcia ról zawodowych i społecznych w dorosłym społeczeństwie. Z jednej strony, jest ona przedmiotem socjalizacji i kieruje się w swoich wyborach zinternalizowanymi normami kulturowymi charakterystycznymi dla współczesnych systemów społeczno-kulturowych. Z drugiej strony, jest ona refleksyjnym podmiotem, rozważającym to, co się dzieje w bliskiej i dalszej przestrzeni w zakresie wyzwań płynących z rynku pracy, jakości życia. Warto też pamiętać, że znajduje się ona na obrzeżach struktury społecznej i niejako z pozycji outsidera rozpoczyna marsz ku pozycjom zawodowym i społecznym właściwym dla klasy średniej. W warunkach społeczeństw posttransformacyjnych młodzież zlokalizowana na peryferiach stanowić może jedyny zasób, jakim te społeczeństwa dysponują, modernizując swoją strukturę ekonomiczno-społeczną. Z racji podwójnego negatywnego uprzywilejowania (młodzież jako kategoria marginalna w strukturze społecznej i młodzież ulokowana na pograniczu – peryferiach) można potraktować młodą generację jako czuły i wrażliwy element tkanki społecznej, w którym wyraźnie uwidocznią się konsekwencje globalizacji i przemian społeczno-ekonomicznych. Młodzież, która mnie interesuje, stanowi kategorię społeczną maturzystów w przedziale wiekowym 17–21 lat. Stoi ona wobec fundamentalnych wyborów życiowych związanych z dążeniem do uzyskania podstaw stabilizacji (kwalifikacji i umiejętności dających szansę na rynku pracy) i nabycia zdolności przystosowania się do zmieniających wymogów otoczenia społecznego.

Argumentem przemawiającym za przyjęciem powyższego rozumienia kategorii młodzieży jest to, że z jednej strony, obserwować można u niej procesy indywidualizacji i konwergencji, powodowane pewnym obowiązującym i rozpowszechnionym w społeczeństwie sieci kanonem wzorców, aspiracji życiowych, dzięki czemu młodzież stanowi pokoleniową wspólnotę ponad granicami – w skali makro. Z drugiej strony, doświadczenia historyczne, peryferyjne ulokowanie i zamieszkiwanie na pograniczu mogą mieć wpływ na tworzenie się poczucia wspólnoty interesów i wspólnoty psychologicznej wyrażającej się zaznaniem deprivacji i posiadaniem świadomości gorszych szans życiowych, co manifestuje się wysoką emigracją młodzieży po obu stronach granicy, a co tworzy wspólnotę w skali mezo. Wybranie maturzystów jako obiektu badań jest także podyktowane tym, że szkolnictwo średnie jest obecnie dominującym modelem ścieżki edukacyjnej w obu krajach. W perspektywie głównego problemu badawczego, jak też wykorzystywanych teorii, potraktowanie matury jako momentu przełomowego jest argumentem za zogniskowaniem badań na tej subkategorii młodzieży. Okres maturalny bowiem to ten czas, w którym młodzi ludzie muszą się wykazać szczególną refleksyjnością, a ich wybory mogą być obarczone ryzykiem złych inwestycji edukacyjnych, rzutujących później na całe dorosłe życie.

Ostatnim czynnikiem, brany pod uwagę przy analizie strategii życiowych maturzystów, jest układ historyczno-przestrzenny. W założeniach pogranicze na użytek niniejszych badań określane jest przez peryferyjność. Takie podejście pozwala na skupienie się na czynnikach historycznych, kulturowych, ekonomicznych i społecznych jako głównych

¹⁹ W. Wrzesień, *Krótką historia młodzieżowej subkulturowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

plaszczynach kształtujących działania i praktyki społeczne zamieszkałej na tych terenach ludności. Historyczna analiza pogranicza ma na celu ukazanie perspektywy długiego trwania i kształtowania się struktur wpływających na młodzież i jej praktyki, a także – w efekcie – na reprodukcję tychże struktur. Przyjęcie historycznego współczynnika rzeczywistości społecznej pozwala także na zaprezentowanie mechanizmów rozwoju zależnego, który skazywał opisywany region na zaniedbanie inwestycyjne, eksploatację zasobów oraz marginalizację w czasach galicyjskich, jak też w okresie II i III Rzeczypospolitej. W długiej perspektywie czasowej następowało na tych terenach sprzężenie zwrotne między niedorozwojem społeczno-ekonomicznym i ujemnym saldem migracji²⁰. W konsekwencji, obszary pogranicza były drenowane z jednostek najlepiej wyposażonych w kapitały. Ponadto perspektywa historyczna ukazuje źródła i przyczyny aktualnie obserwowanych zjawisk na tych terenach. W tym kontekście, o wpływie na strategie życiowe może decydować *genius loci* Galicji, jak też – by tak rzec – podobieństwo sytuacji pokoleniowej młodzieży ulokowanej po obu stronach granicy. Jej specyfika jest tworzona przez peryferyjne położenie pogranicza wschodniego generujące wielowymiarową deprivację ekonomiczną, kulturalną, społeczną. W konsekwencji powstaje silny potencjał wypychający młodzież poza region.

W opisywanej pracy przyjąłem następujące hipotezy:

- Młodzież cechuje konformizm, polegający na stosowaniu się do norm i reguł społeczeństwa nowoczesnego. Im wyższa pozycja społeczna jednostki, tym wyraźniejsza orientacja na uzyskanie wysokiej pozycji edukacyjnej, zawodowej i statusowej.
- Zasoby (kapitały) pełnią główną rolę w wyznaczaniu poziomu aspiracji oraz możliwościach ich realizacji. Im wyższy poziom kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego, tym lepsze dopasowanie jednostki do wymogów systemowych. Im wyższa pozycja społeczno-zawodowa rodziny pochodzenia, tym wyższy poziom posiadanych kapitałów.
- Edukacja na pograniczu stanowi jeden z najważniejszych kapitałów wymiennych na inne dobra. Im wyższy status społeczny jednostki, tym częściej podejmuje ona inwestycje edukacyjne w celu podniesieni kapitału kulturowego.
- Młodzież po obu stronach granicy podejmuje podobne działania mające doprowadzić je do sukcesu. Na aspiracje zawodowe mogą mieć w większym stopniu wpływ czynniki regionalne niż globalne. Strategie są warunkowane w większym stopniu statusem i wielkością posiadanych kapitałów niż miejscem zamieszkania po jednej bądź drugiej stronie granicy.
- Zmiany społeczne, jakie zaszły między 2013–2015 r. miały większy wpływ na strategie życiowe Ukraińców niż Polaków. Wśród młodzieży ukraińskiej po wybuchu Euromajdanu mogą pojawić się syndromy traumy, wśród polskiej młodzieży mogą pojawić się reakcje na inflację wykształcenia.

Zainteresowanie się dynamiką społeczną (A. Comte) rodzi dylematy metodologiczne. Konieczne jest dokonanie badań diachronicznych, pozwalających na uchwycenie procesu zmiany i reakcji społecznych nań u młodzieży²¹. Postulaty te zostały uwzględnione w metodzie badania młodzieży pogranicza wschodniego. Do napisania omawianej rozprawy prowadziły mnie cykliczne badania – najpierw polskiej młodzieży – prowadzone na długo przed powstaniem omawianej książki: początkowo w rocznych, a później dwuletnich odstępach czasowych. Pierwszy sondaż zrealizowałem w 2007 r., a kolejne w latach: 2008, 2009, 2011,

²⁰ K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1991.

²¹ P. Długosz, *Wybrane aspekty przemian podkarpackiej młodzieży*, [w:] P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.), *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku*, Wydawnictwo UR, Rzeszów, 2014, s. 41–81.

Długosz

2013, 2015 i 2017²². Kluczowe, a opisane w pracy analizy, przeprowadziłem także na Ukrainie (2013–2015), co pozwoliło uzyskać perspektywę porównawczą młodzieży ulokowanej na terenach przygranicznych: Polski i Ukrainy.

Zaprezentowana do oceny praca jest zapisem stanu rzeczywistości społecznej na pewnym etapie procesu dziejowego. Przyjmuję, że zgodnie z teorią podłoża historycznego Kazimierza Dobrowolskiego²³, na procesy adaptacyjne na pograniczu będą miały wpływ właściwości struktur społecznych ukształtowanych w dawnych czasach. Istotne znaczenie w adaptacji będą miały też wyzwania wynikające z globalizacji i procesów posttransformacyjnych. Dużą wagę przywiązuję także do mikroczynników, których znaczenie i działanie opisał P. Bourdieu²⁴.

Do osiągnięcia zamierzonych celów zastosowałem metodę sondażową. Zbiorowość badawczą stanowiła młodzież zamieszkująca pogranicze polsko-ukraińskie. Próba badawcza dobierana była w sposób celowy. Metoda kwotowego doboru próby pozwoliła uzyskać odpowiednie proporcje liczby młodzieży uczącej się w średnich szkołach ogólnokształcących i średnich szkołach zawodowych po obu stronach granicy. W pierwszym pomiarze przeprowadzonym w 2013 r. za pomocą ankiety audytoryjnej w subregionie przemyskim przebadalem 730 respondentów. W subregionie drohobyckim badaniami objalem 603 uczniow. Powtorne badania, uwzgledniajace wystapienie waznych wydarzen politycznych, zrealizowalem w 2015 r. na probie obejmujacej w Polsce 857, a na Ukrainie 392 respondentow.

Do opracowania pełnej sytuacji młodzieży wykorzystałem triangulację metod i danych. Materiały zastane spożytkowałem w celu scharakteryzowania współczynnika historycznego regionu reliktoowego, jakim była Galicja. Analizy prowadzone na danych wtórnych posłużyły też ilustracji położenia młodzieży w obu krajach. Metoda integralna pozwoliła nakreślić szersze tło badanych strategii życiowych młodzieży pogranicza.

Analizę wyników badań rozpocząć należy od omówienia kluczowego dla mechanizmów adaptacji pojęcia kapitałów, które – zgodnie z ustaleniami P. Bourdieu, są zależne od położenia klasowego. Pełnią one newralgiczną funkcję w procesie adaptacji, na co zwracają uwagę psychologowie i socjologowie. Kapitały to główne zasoby, jakimi dysponują jednostki, by realizować swoje potrzeby i cele. Od wielkości posiadanych zasobów i ich struktury zależne są możliwości adaptacyjne do zmian, wybierane strategie osiągania celu czy też same cele życiowe.

Kapitały zostały potraktowane w pracy, za P. Sztompką, jako dobra lub zasoby mające wartość dla właściciela, przynoszące zysk oraz dające się wymienić na inne dobra. W analizie wyspecyfikowałem: kapitał szkolny, kapitał ekonomiczny, kapitał kulturowy, kapitał społeczny, kapitał edukacyjny, kapitał psychologiczny, kapitał cyfrowy.

Kapitałem szkolnym nazwałem specyfikę środowiska szkół ponadgimnazjalnych dzielonych na licea i technika. Analizy wykazały, że polscy licealiści lepiej ocenili funkcjonowanie szkół niż uczniowie technikum, zaś na Ukrainie uzyskałem wynik odwrotny. Ukazałem także problemy, z jakimi borykają się uczniowie w szkole po obu stronach granicy. Badania uwidoczniły znaczne zróżnicowanie społeczne szkół. W liceach przeważały dziewczęta, mieszkańcy miast posiadający wyższy status społeczno-ekonomiczny. Każdy z typów szkół tworzy inne środowisko społeczno-kulturowe, które kształtuje osobliwe cele, wartości, etos i wyposaża uczniów w swoiste kompetencje i wiedzę.

Kapitał ekonomiczny mierzyłem za pomocą pytania o ocenę sytuacji materialnej oraz o wyposażenie gospodarstwa domowego. Polska młodzież ma wyższy poziom zasobów ekonomicznych niż ukraińska. Kapitał ten jest wyższy wśród uczniów liceów i tych z wyższym

²² P. Długosz, *Młoda generacja pogranicza wschodniego w latach 2007–2011*, [w:] P. Długosz, M. Niezgodą, S. Solecki (red.), *Młodzież w społeczeństwie ryzyka*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2014, s. 239–252.

²³ K. Dobrowolski, *Studia z pogranicza historii i socjologii*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

²⁴ P. Bourdieu, *Dystynkcja* ..., wyd. cyt.

statusem. Kapitał ten jest też wyższy w mieście niż na wsi na Ukrainie. W Polsce taka różnica się nie uwidoczniła.

Pomiar kapitału kulturowego przyjąłem na poziomie kapitału zobiektywizowanego, wskazywanego tradycyjnie przez liczebność domowej biblioteki. Kapitał kulturowy jest powiązany ze statusem społecznym, kapitałem szkolnym i ekonomicznym, zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. Im wyższy status oraz większe wartości dwóch pierwszych kapitałów, tym wyższy kapitał kulturowy. Na Ukrainie wyższy kapitał kulturowy miały dziewczęta.

Kapitał społeczny operacjonalizowałem za pomocą rodzinnego kapitału społecznego (wartość wyższego wykształcenia, posiadanie swojego pokoju i biurka do nauki), szkolnego kapitału społecznego (pozytywna ocena pracy nauczycieli, jakość wiedzy w szkole, pozytywna opinia o relacjach w szkole, aktywność w czasie wolnym polegająca na doksztalcaniu się, podróżach, czytelnictwie) oraz nieformalnego kapitału społecznego (przekonanie o przestrzeganiu praw człowieka, pomoc innym, spotkania z przyjaciółmi). Kapitał społeczny okazuje się nieco wyższy na Ukrainie niż w Polsce. Jest on skorelowany ze statusem społecznym, płcią, kapitałem szkolnym, kulturowym oraz ekonomicznym.

Kapitałem edukacyjnym nazwałem osiągnięcia szkolne, wyrażone stopniami i mierzyłem go subiektywną oceną szkolnych osiągnięć i uzyskanymi ocenami szkolnymi. Kapitał ten jest skorelowany z kapitałem szkolnym, społecznym, kulturowym, ekonomicznym oraz wykształceniem ojca, a na Ukrainie dodatkowo z płcią i miejscem zamieszkania.

Kapitał psychologiczny określa poziom optymizmu antycypacyjnego i metafizycznego, które mierzyłem za pomocą założeń badanych na temat ich przyszłości i zadowolenia z życia. Okazuje się, że młodzież posiada duże pokłady tego kapitału. Jest on warunkowany statusem społeczno-ekonomicznym, kapitałem szkolnym, społecznym, ekonomicznym, kulturowym, edukacyjnym oraz płcią badanego.

Ostatni z kapitałów – kapitał cyfrowy operacjonalizowałem za pomocą ustalenia faktu posiadania przez badanych komputera stacjonarnego, laptopa, stałego dostępu do Internetu, konta na portalu społecznościowym i codziennego korzystania z Internetu. Kapitał wykazuje korelację z wszystkimi pozostałymi kapitałami, statusem społecznym oraz miejscem zamieszkania.

Wyniki analiz potwierdzają założenia P. Bourdieu dotyczące związku powiązań kapitałów z pozycją klasową²⁵. W świetle rezultatów badań, klasy społeczne są tworzone przez posiadane kapitały, a te określają szanse edukacyjne i szanse życiowe. Ponadto zauważyłem, że zgodnie z „efektem św. Mateusza” ci, którzy dysponują kluczowymi kapitałami (ekonomicznym, społecznym, kulturowym), są także w posiadaniu pozostałych, a jednostki pozbawione kluczowych kapitałów, nie zdobędą nawet tych mniej znaczących. W ten sposób dochodzi do konwersji kapitałów.

Analizy ścieżkowe pozwoliły też na poznanie struktury kapitałów i ich relacji. Kapitały są ze sobą regularnie powiązane i tworzą sieci połączone ze sobą węzłami. Sieci te w swojej funkcji bardziej przypominają sieci energetyczne, przesyłowe, które dostarczają jednostkom kapitałów (społecznej energii) potrzebnej do funkcjonowania w społecznym polu. Konfiguracja różnych kapitałów wskazuje, iż szkoła jest polem edukacyjnym, w którym toczy się, przy użyciu posiadanych zasobów, gra o kapitał edukacyjny. Wszystkie zasoby są mobilizowane po to, by osiągnąć jak najwyższy kapitał edukacyjny w postaci ocen na świadectwie. Jest to zgodne z tym, co Randall Collins pisał o funkcji szkoły w społeczeństwie kredencjonalnym²⁶. Jest ona areną walki klas, w naszym przypadku walki klas i kapitałów. Im lepiej jednostka jest wyposażona w kapitały, tym większe posiada możliwości adaptacyjne. Analizy ujawniły głębokie nierówności społeczne wśród badanej młodzieży, występujące po obu stronach granicy. Status społeczny rodziny pochodzenia ma wpływ na posiadane kapitały i ich strukturę,

²⁵ P. Bourdieu, *Dystynkcja ...*, wyd. cyt.

²⁶ R. Collins, *The Credential Society*, Academic Press, New York 1979.

Długom

co generuje nierówności społeczne oraz stanowić będzie o powstawaniu nierówności na wielu płaszczyznach wyznaczających strategie adaptacyjne młodzieży.

Przechodząc do omówienia strategii życiowych młodzieży, należy stwierdzić – używając słów R. Mertona, że młodzież jest na wskroś konformistyczna. Dążenie do zdobycia wykształcenia, dzięki któremu wzrosną szanse na zdobycie pracy, która z kolei pozwoli na założenie rodziny i posiadanie dzieci, wpisuje się w reakcje przystosowawcze do zachodzących zmian.

Plany życiowe młodych układają się w pewną hierarchię. Rodzina, praca, przyjaciele stanowią rzeczy warte zabiegów w obu badanych grupach. Występują nieliczne różnice w preferowanych celach, ale większość z zamierzeń układa się mniej więcej w takim samym porządku. Najwyżej znajdują się cele prywatno-stabilizacyjne, w środku skali – te związane z potrzebami osiągnięć i indywidualizacji, najniżej zaś: władza, hedonizm, przedsiębiorczość.

Badania ujawniają także różnicowanie się dążeń życiowych. Analiza czynnikowa pozwala na określenie orientacji życiowych wśród obu grup młodzieży. Okazuje się, iż wybór dążeń życiowych jest skorelowany z posiadanymi kapitałami. Uczniowie uzależniają wybór orientacji życiowej od stanu posiadania. Jeśli dysponują niewieloma kapitałami, kierują swoje zainteresowania ku życiu rodzinnemu lub w kierunku eskapizmu. Jeśli są w posiadaniu większych kapitałów, wybierają pola merkantylne (osoby z przewagą kapitału ekonomicznego) oraz indywidualizacji lub inaczej samorealizacji (osoby z podstawowymi kapitałami). Zaobserwowane prawidłowości opisywał Ronald Inglehart, nawiązując do hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa. Twierdził on, iż ci uczniowie, którzy nie mają zabezpieczonych podstawowych potrzeb (osoby bez kapitałów), będą dążyć do celów związanych z bezpieczeństwem ekonomicznym i społecznym, czyli preferować będą wartości materialistyczne. Ci zaś, którzy są w posiadaniu zasobów, a ich podstawowe potrzeby są zaspokojone, zmierzać będą ku samorealizacji, indywidualizacji, czyli ku wartościom postmaterialistycznym²⁷.

Drugim, po celach życiowych, elementem struktury kulturowej są normy, jakimi kierują się i będą się kierować maturzyści w życiu społecznym. Z analiz wynika, że młodzież po obu stronach granicy stosuje zasady merytokratyczne. W swoich dążeniach do zdobycia pracy, będącej kluczem do dorosłości, planuje uzyskanie odpowiednich kwalifikacji, wykształcenia, doświadczenia i wielu innych kompetencji, które mogą pomóc w odniesieniu sukcesu na rynku pracy. Zidentyfikowana orientacja wskazuje, że cele kulturowe i środki doń prowadzące wpisują się w typ adaptacji konformistycznej. Potwierdza to wcześniejsze spostrzeżenia, że badana młodzież jest konformistyczna, co zwiastuje utrzymanie się *statusu quo* na pograniczu. Mimo trudności, jakie się pojawiają na rynku pracy, mimo przededukowania społeczeństwa czy też korupcji panującej na Ukrainie, młodzież wierzy w merytokratyczne zasady. Jest to optymistyczna konstatacja, gdyż od reguł, jakimi kieruje się społeczeństwo w życiu gospodarczym czy politycznym, zależeć będzie głębokość reform. Na razie, jak wskazują badania, wiara w merytokratyczne na Ukrainie reguły jest powszechna. Owszem, pojawia się nepotyzm, ale nie cieszy się on większym uznaniem młodzieży. Podobnie jak w przypadku celów życiowych, także w strukturze normatywnej zaobserwowałem zjawisko kierowania się normami innowacyjnymi. Mianowicie, w obu grupach młodzieży środkiem prowadzącym do celu ma być nauka języków obcych, wyższe wykształcenie i odbywanie zagranicznych staży. Wydaje się, że strategię tę przyjmują ci, którzy chcą konkurować na globalnych rynkach pracy i zamieszkiwać w metropoliach, czyli w miejscach, w których strategie te będą przynosiły wysokie stopy zwrotu. Należy też pamiętać, że im więcej zasobów posiada jednostka, tym cele oraz środki prowadzące do celów są bardziej innowacyjne. Uczniowie pozbawieni zasobów

²⁷R. Inglehart, *The silent revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-industrial societies*, „American Political Science Review” 1971, 65(04).

Dugon

cechują się rytualizmem. Typy adaptacji są podobne w obu krajach i tak samo funkcjonują jej mechanizmy.

Zgodnie z ustaleniami funkcjonalistów, edukacja w społeczeństwie stanowi główne narzędzie adaptacji. Pozycje zajmowane w polu edukacyjnym mogą mieć decydujący wpływ na losy życiowe jednostki. Dlatego też kształcenie jest centralnym mechanizmem wyznaczającym szanse życiowe. Młodzież jest tego świadoma, co potwierdzają uzyskane w ankietach odpowiedzi. Ceni ona wyższe wykształcenie, zamierza kontynuować edukację wyższą po maturze. Ponadto, wyższe wykształcenie pełni rolę instrumentalną, ma dostarczyć w niedalekiej przyszłości wyższych zarobków i zabezpieczać jednostkę przed bezrobociem.

Opisywane badania ujawniają wpływ kapitałów na funkcjonowanie młodzieży w polu edukacyjnym. Związek ten uwidacznia się przy waloryzacji wyższego wykształcenia jako wartości, aspiracji edukacyjnych, przejściu na próg edukacyjny, wyborze poziomu studiów i jakości uczelni, preferowaniu prestiżowych kierunków. Im wyższy poziom kapitałów, tym częściej cenione było wyższe wykształcenie, preferowana była edukacja na studiach drugiego i trzeciego stopnia na prestiżowych kierunkach w uczelniach z czołówek rankingów. Innymi słowy, kapitały umożliwiają udział w grze o najwyższe stawki w polu edukacyjnym.

Z analiz aspiracji edukacyjnych wyłania się obraz społeczeństwa posttransformacyjnego, cechującego się występowaniem różnorodnych nierówności. Biorąc pod uwagę wszystkie omawiane konteksty edukacyjne decyzji badanych maturzystów, można by rzec, że mamy do czynienia z darwinizmem edukacyjnym. Neoliberalny system oświatowy sprzyja tym, którzy są najlepiej wyposażeni w zasoby sprzyjające edukacji. W walce klas, frakcji klasowych, toczącej się w polu edukacyjnym, szanse na przetrwanie i zwycięstwo mają tylko najlepsi. Analogicznie jak w przypadku doboru naturalnego, gdzie jednostki swoją siłę i sprawność zawdzięczają genom przekazanym przez poprzedników, tak w przypadku selekcji edukacyjnych – większość decydujących, liczących się w procesie adaptacji zasobów, zawdzięcza się rodzinie pochodzenia. Paradoksalnie, co ukazują analizy, posiadacze najlepszych kapitałów pobierają dodatkowo korepetycje, by stać się jeszcze lepsi i mieć jeszcze większe szanse na zwycięstwo w grze o najwyższe stawki. Młodzież na peryferiach w obu krajach chcąc osiągnąć to samo, co rówieśnicy z większych miast, musi zabiegać o wiele intensywniej o wysokie szkolne osiągnięcia, gdyż tylko one dają szanse na start do najwyższych pozycji społecznych.

Prowadzone przeze mnie wieloletnie studia nad praktykami edukacyjnymi młodzieży ulokowanej na peryferiach pokazują, iż pole edukacyjne stanowi najważniejszą płaszczyznę przystosowania. Udowadniają ten fakt także moje długofalowe badania nad korepetycjami wśród maturzystów. Młodzież traktuje dodatkowe lekcje prywatne jako typ działania zwiększający pokłady kapitału kulturowego, tak potrzebnego w rywalizacji o wysokie pozycje w globalnej przestrzeni społecznej. Korepetycje pełnią funkcje ofensywne i są immanentnym elementem strategii życiowych. Motyw wzmocnienia kapitału wiedzy za pomocą pobierania dodatkowych lekcji najczęściej występuje wśród maturzystów z wyższym statusem wyposażonych w kapitały, mających wysokie aspiracje życiowe. Kapitał kulturowy w tym przypadku ma być głównym narzędziem mobilności przestrzennej i społecznej. Zaobserwowane zjawisko jest uniwersalne i występuje po obu stronach granicy. Praktyki edukacyjne maturzystów wpisują się w strategię adaptacyjną społeczeństw posttransformacyjnych przechodzących głębokie przemiany społeczno-ekonomiczne.

Aspiracje edukacyjne są ściśle związane z aspiracjami zawodowymi. Obserwacja tej sfery społecznej rzeczywistości przynosi następujące ustalenia: młodzież jest baczny obserwatorem rzeczywistości społecznej i stara się doń dostosowywać. Zjawisko to jest widoczne w coraz częstszym dążeniu młodych ku zawodom związanym z nowoczesnymi technologiami, inżynierią, usługami dla ludności w sferze zdrowia. Co istotne, młodzież niekoniecznie szykuje się do wykonywania profesji w lokalnej czy regionalnej przestrzeni, a

Długosz

raczej w globalnych metropoliach. Zatem w ten właśnie sposób dokonuje się adaptacja do globalnych wyzwań.

W analizie strategii zawodowych młodzieży zaobserwowałem, występujący po obu stronach granicy, „efekt pogranicza wschodniego”²⁸ – posługując się terminologią Leszka Gołdyki. Granica wschodnia Polski jest zarazem granicą Unii Europejskiej, zatem terenem newralgicznym, a kwestia jej zabezpieczenia jest kluczowa dla bezpieczeństwa całej Europy. Fakt ten stwarza szansę na pracę w służbach mundurowych po polskiej stronie granicy. Stąd od wielu lat straż graniczna i służba celna cieszą się dużym zainteresowaniem jako docelowy zawód na tych terenach. Z kolei na Ukrainie obserwuje się „efekt Galicji”. Jego przejawem jest duża popularność zawodów inteligenckich związanych z kształceniem, kulturą, sztuką. Manifestuje się on także wysokim udziałem młodzieży preferującej zawody związane z przemysłem naftowym i wydobywczym, co można uznać za pozostałość po wpływach tradycji Zagłębia Borysławsko-Drohobyckiego. Młodzież wybierając zawód, kieruje się jego prestiżem i zarobkami. Stąd większość preferowanych zawodów należy do kategorii „białych kołnierzyków”.

Śledząc uwarunkowania wyborów zawodowych młodzieży, można wskazać ich podstawowe różnicowanie. Podobnie jak w przypadku edukacji, aspiracje zawodowe są warunkowane posiadanymi kapitałami. Młodzież z niższych warstw społecznych, pozbawiona zasobów, zamierza w przyszłości pełnić mniej prestiżowe i niżej opłacane zawody, a ta rekrutująca się z wyższych piętér społecznej drabiny, uczęszczająca do lepszych szkół, wzmacniająca posiadane kapitały dodatkowymi lekcjami, pretenduje do najbardziej prestiżowych i najlepiej płatnych zawodów. Badana młodzież szuka swojego miejsca zawodowego w różnych obszarach. Ujawniają się tutaj zdywersyfikowane praktyki. Zakład państwowy, prywatna firma, własna firma czy też praca za granicą cieszą się podobnym zainteresowaniem badanych grup młodzieży. Jak pokazują dane, młodzi chcieliby w pracy przede wszystkim uzyskiwać wysokie zarobki. Zasada jest taka, że preferencje zawodowe są warunkowane kapitałami i habitusem. Ich influencje uwidaczniają się na poziomie wyboru zawodu, wyboru miejsca pracy czy aspiracji dochodowych. Strategie zawodowe są kontynuacją planów edukacyjnych i, jak już wspomniano, są z nimi ściśle powiązane. Stanowią one kolejne pole, na którym toczy się walka o przydział szans – prestiż, władzę, dochody. Nie wszyscy bowiem, którzy zdobędą odpowiednie wykształcenie i uzyskają dyplom, będą mieć szansę wykonywania wybranego przez siebie zawodu. Decydujące rozstrzygnięcia wydają się zapadać na etapie przejścia z edukacji na rynek pracy. To tutaj wpływ kapitałów może okazać się rudymmentarny. Niegdyś selekcje społeczne dokonywały się już w szkołach, dzisiaj zaś dodatkowe bariery awansu występują na etapie pozyskiwania pracy – przez agencje rekrutacyjne, urzędników personalnych i kadrowych, którzy prowadzą nabór kandydatów do pracy, oceniając subtelne różnice pomiędzy posiadanymi przez absolwentów kapitałami – kulturowym, społecznym, ekonomicznym, symbolicznym.

Obserwując współczesne procesy emigracyjne i śledząc badaną młodzież na wschodnim pograniczu od kilku lat, mogę stwierdzić, iż młodzież, która jest uznawana za cenny zasób, potencjał wykorzystywany do zmian i modernizacji, emigruje z pogranicza, pozbawiając te obszary endogennych źródeł zmian społecznych. Referowane badania pokazały, iż pogranicze w obu krajach opuszczają posiadacze kapitałów i wysokich aspiracji edukacyjnych oraz zawodowych. Mowa o jednostkach nowoczesnych, które mogłyby stać się lokomotywą modernizacji peryferii. Zresztą, na co wskazują analizy historyczne, zjawiska te nie są nowe, zachodzą tutaj od wieków i być może są główną przyczyną zapóźnienia, niedorozwoju tego regionu²⁹. Nie jest to osobliwość pogranicza polsko-ukraińskiego, bowiem podobne zjawiska obserwujemy na innych pograniczach Polski. Przy braku kapitału ludzkiego i odpływie z

²⁸L. Gołdyka, *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Scholar, Warszawa 2013.

²⁹K. Zamorski, *Transformacja demograficzna...* wyd. cyt.

Blugon

pogranicza najbardziej wartościowej części społeczeństwa, cywilizacyjne opóźnienie regionu może się pogłębiać. Problem emigracji jest więc ważny nie tylko dla samych maturzystów, ale jest także niezwykle istotny dla rozwoju opisywanych terenów. Zbiorowość pozostająca w regionie najczęściej nie dysponuje wystarczającym potencjałem zmiany, który mógłby zostać wykorzystany dla rozwoju pogranicza. Problemem bowiem nie jest sama emigracja młodzieży poza region Polski Wschodniej. Już od czasów galicyjskich przecież była ona jedną z popularnych strategii życiowych pozwalających poprawić byt rodziny. Ważniejsze w kontekście skutków emigracji dla regionów jest to, kto opuszcza region: czy są to uczniowie o cechach nowoczesnych, czy raczej młodzież hołdująca tradycji.

Z prezentowanych badań nad aspiracjami życiowymi wyłania się następujący wzorzec postępowania: młodzież pozbawiona zasobów kieruje się logiką habitusu klasy niższej, a on zamyka się na to, co obce i inne. Dla tej grupy to lokalne środowisko jest bezpieczne i swojskie. Wśród młodzieży wyposażonej w kapitały istotna jest dynamiczna adaptacja, której jednym z elementów jest ruchliwość pozioma i pionowa. Stąd, ta grupa młodych wkłada dużo sił w swoją edukację, wybiera odpowiednie kierunki studiów, uczelnie oraz miejsce zamieszkania, w którym będzie mogła pomnażać swe talenty. Znakiem szczególnym opisywanej grupy jest mobilność, co negatywnie działa na zdolność peryferii do modernizacji.

Wyniki analiz wskazują, że przestrzeń geograficzna również stanowi pole rywalizacji jednostek. Jest ona powiązana z przestrzenią społeczną. Istnieją miejsca nasycone, zagęszczone wysokimi statusami, prestiżem, władzą, gdzie występuje duża ruchliwość pionowa – zazwyczaj są to metropolie. Są też takie obszary, w których struktury społeczno-zawodowe są spetryfikowane, a podrzędne pozycje społeczne przekazywane są z pokolenia na pokolenie, jak ma to miejsce w małych miastach na peryferiach. W związku z tym, zdolność do przemieszczania się stwarza szansę na zmianę pozycji, a ona jest uzależniona od posiadanych zasobów. Im wyższy poziom kapitałów, tym częściej jednostki wykazują mobilność przestrzenną i dążą do zajęcia wysokiej pozycji społeczno-zawodowej.

Ostatnim elementem analiz było sprawdzenie wpływu zmian społecznych na strategię życiową młodzieży. Między 2013 r., kiedy przeprowadziłem pierwszy pomiar, a ponownymi badaniami w 2015 r., w rzeczywistości społeczno-politycznej obu państw dokonały się różnorodne zmiany. W Polsce nastąpił m.in. dalszy wzrost zjawiska inflacji wykształcenia, zaś na Ukrainie rozpoczęła się Rewolucja Godności, czyli Euromajdan (2013 r.), co zapoczątkowało radykalne zmiany systemu za naszą wschodnią granicą. Być może opisywane przeobrażenia były następstwem podskórnych procesów wywołanych kryzysem ekonomicznym i aktualnymi traumami, generowanymi przez polityków, media i „wiry” globalizacji.

Powtórne badania z 2015 r. uwiaryściły poprawę standardu materialnego wśród młodzieży polskiej. W sferze celów życiowych doszło do niewielkich – w stosunku do roku 2013 – przeobrażeń. Analizy ujawniły natomiast zmianę poziomu aspiracji edukacyjnych. Maturzyści zaczęli częściej wybierać studia licencjackie niż magisterskie. Potwierdzeniem tej obserwacji może być także spadek zainteresowania uczniów studiami na prestiżowych uczelniach w dużych miastach, na rzecz wzrostu zainteresowania przeciętnymi uczelniami w stolicy Podkarpacia. Rosną wśród maturzystów aspiracje płacowe, widoczny jest też spadek zainteresowania zamieszkaniem w dużym mieście, a także wzrost liczby chętnych do wyjazdu za granicę. Obserwowane trendy mogą oznaczać przemiany w strategiach adaptacyjnych, ale muszą być wyraźniejsze i pojawić się także w kolejnych badaniach. Być może także obserwujemy strategię adaptacyjną, która jest odpowiedzią na inflację wykształcenia (R. Freeman), a którą jest fakt częstszego wyboru studiów licencjackich niż magisterskich, kierunków technicznych niż humanistycznych i społecznych oraz konkurencja o miejsca na prestiżowych kierunkach i uczelniach. O ile młodzież z wyższym statusem, co pokazała analiza aspiracji edukacyjnych, może w tej konkurencji uczestniczyć, o tyle osoby z niższym statusem

Dugon

mogą zacząć rozpatrywać swoje szanse bardziej realistycznie, stosując autowykluczenie z „wyścigu szczurów”, czego przyczyną może być także obserwacja niepowodzenia rówieśników. W tym przypadku można spodziewać się wystąpienia drugiego efektu stratyfikacyjnego Raymunda Boudona³⁰. Uczniowie ze skromnymi zasobami mogą stwierdzić, że nikłe są ich szanse na awans i zajęcie wysokiej pozycji, dlatego mogą zrezygnować z uczestnictwa w grze na polu edukacyjnym i społecznym. Na Ukrainie nieco wyraźniej ujawniają się przeobrażenia strategii życiowych wśród młodzieży, co wynika z diametralnie odmiennej – od polskiej – sytuacji politycznej, w jakiej aktualnie przyszło żyć maturzystom. Ocena sytuacji materialnej Ukraińców ujawnia, iż kondycja gospodarstw domowych uległa pogorszeniu. Obniżeniu stopy życia towarzyszy też spadek optymizmu. Zmniejszył się odsetek maturzystów osiągających wysokie wskaźniki dobrostanu, a także pogorszyły się oceny szans życiowych na najbliższe lata. Zaobserwowałem również spadek religijności oraz radykalny wzrost orientacji hedonistycznych i eskapistycznych (o 40 punktów procentowych).

Wydaje się, że interpretacji ujawnionych w badaniach przemian służy najlepiej teoria traumy społeczno-kulturowej. Wśród Ukraińców pojawiła się trauma pierwotna wywołana rewolucją na Majdanie i konfliktem zbrojnym zapoczątkowanym aneksją Krymu przez Rosję. Poza naruszeniem podstaw tożsamości społecznej doszło do wystąpienia traumy wtórnej poprzez znaczne obniżenie poczucia bezpieczeństwa społecznego. Występują także reakcje na traumę. Jedną z nich – eskapistyczną polega na wycofaniu się w życie prywatne i zamknięciu się w kręgu rodziny i wspólnoty lokalnej. Druga, zwana cynicznym hedonizmem, charakteryzowana jest przez „używanie” życia, przykrywanie lęku i trosk hedonizmem. Jest to próba odcięcia się od przykrości, jakie przynosi niepewność wobec kierunku zmian zachodzących na Ukrainie.

Powtórne badania z 2015 r. pozwoliły dodatkowo na sprawdzenie rzetelności pomiaru wśród ukraińskiej młodzieży oraz uchwyciły zmiany strategii adaptacyjnych pod wpływem radykalnych zmian społecznych. Pokazały, w jakim zakresie pojawiają się reakcje na traumę rewolucji.

Z omówionych badań wyłaniają się następujące konstatacje:

- Kapitały są powiązane z klasą społeczną. Im wyższa pozycja ojca respondenta w hierarchii wykształcenia, pozycji zawodowej, tym wyższy poziom posiadanych kapitałów.
- Najważniejszym elementem adaptacji młodzieży są kapitały dziedziczone z domu, co wskazuje na ograniczenia szans życiowych młodzieży z klas niższych pozbawionych zasobów.
- Po obu stronach granicy obiera się podobne strategie życiowe. Cechuje je konformizm, w którym rodzina, praca, wykształcenie odgrywają dominujące znaczenie.
- Wśród młodzieży pozbawionej kapitałów przeważa typ adaptacji oparty na konformizmie, w którym reprodukuje się takie cechy społeczne, jak: tradycjonalizm, konserwatyzm, lokalizm. Młodzież pozostająca w sferze tych wartości cechuje się przywiązaniem do miejsca zamieszkania, familiocentryzmem, dążeniem do bezpieczeństwa społecznego, niższymi aspiracjami edukacyjnymi, zawodowymi, orientacją na teraźniejszość.
- Dążenia młodzieży wyposażonej w kapitały są regulowane potrzebą osiągnięć, samorealizacji. Na pierwszym planie jest dążenie do kariery, wysokie aspiracje zawodowe i edukacyjne, orientacja przyszłościowa. Jednostka posiada skłonność do ryzyka, zdolność do ruchliwości przestrzennej, swoje aspiracje lokuje w przestrzeni społecznej metropolii. Uwidaczniają się cechy osobowości nowoczesnej.

³⁰ R. Boudon, *Efekt odwrócenia*, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008.

- Edukacja stanowi najważniejszy tryb mechanizmów adaptacyjnych. U młodzieży wyposażonej w kapitały występuje dążenie do bardziej prestiżowej edukacji wysokiej jakości. Dzięki dobremu wykształceniu młodzież chce maksymalizować swoje szanse życiowe.
- Korepetycje pełnią funkcje adaptacyjne młodzieży z klas średnich. Biorą je uczniowie wyposażeni w kapitały w celu podniesienia szans na prestiżową edukację wyższą. Korzystają z nich maturzyści lokujący swoje ambicje zawodowe i życiowe w przestrzeni metropolii.
- Maturzyści obok wysokich aspiracji edukacyjnych mają także ambitne plany zawodowe polegające na zdobyciu prestiżowych i dobrze płatnych zawodów. Ci pozbawieni kapitałów podążają w kierunku mniej prestiżowych i mniej płatnych zawodów, a osoby z wyższych pięt społecznej drabiny, uczęszczający do lepszych szkół, pretendują do najbardziej prestiżowych i najlepiej płatnych profesji.
- Młodzież zamierza opuścić pogranicze. Pozostać w regionie planują raczej młodzi o cechach osobowości tradycyjnej pozbawionej kapitałów.
- Dla jednostek z osobowością nowoczesną pogranicze posiada więcej czynników wypychających niż przyciągających. Plany opuszczenia pogranicza mają głównie uczniowie z cechami osobowości nowoczesnej, wyposażeni w kapitały, którzy uczęszczali do najlepszych szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Na Ukrainie dodatkowym czynnikiem wypychającym młodzież z kraju jest obecna wysoce niepewna sytuacja polityczna i nieuregulowany konflikt na Wschodzie kraju.
- Między obiema grupami młodzieży – polską i ukraińską – występuje więcej podobieństw niż różnic. Na Ukrainie częściej niż w Polsce na kształtowanie strategii życiowych miały wpływ płeć i miejsce zamieszkania. Młodzież po obu stronach granicy wykazała dużo zbieżnych cech, szczególnie w przypadku porównywania grup o podobnym statusie i identycznych zasobach. Uwzględniając analizowane strategie życiowe i ich elementy, można zatem zaryzykować tezę, że badaną młodzież w większym stopniu dzieli status społeczny niż granica. To przynależność klasowa i posiadane kapitały: szkolny, edukacyjny, kulturowy, społeczny, ekonomiczny określają poziom aspiracji i szanse ich realizacji, w mniejszym stopniu zaś kraj zamieszkania, w tym przypadku: Ukraina lub Polska.
- Różnice między polską a ukraińską młodzieżą ujawniły się w powtórnych badaniach zrealizowanych w kwietniu 2015 r. Z analiz tych wynika bowiem, że Euromajdan w 2013 r. i konflikt na Wschodzie Ukrainy uruchomiły procesy traumatyczne wśród młodzieży. Nagle gwałtownie wzrosły wskaźniki hedonizmu i eskapizmu, co można wiązać z wystąpieniem lęku przed własną przyszłością w warunkach procesów dezintegracyjnych, jakie mają obecnie tam miejsce.
- Wiedza uzyskana w trakcie badań pozwala na opis i wyjaśnienie procesu adaptacji w społeczeństwie posttransformacyjnym. Badania ukazują mechanizm, w którym wygrani transformacji wspierają rozwój swoich dzieci, korzystając ze zdobytych kapitałów po to, by mogły się one najlepiej przygotować do wyzwań stawianych przez nowoczesność. Dzięki analizom uwidacznia się także wyraźniej reprodukcja społeczna przegranych transformacji nieposiadających odpowiednich zasobów, którymi mogliby wesprzeć edukację wysokiej jakości, zwiększającą szansę dostosowania się do pojawiających się zmian.

W wyniku przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż ustalenia U. Becka, R. Mertona, P. Bourdieu nadal pełnią funkcję diagnostyczną i wyjaśniającą w analizie współczesnego społeczeństwa.

Dugan

Przyjęte założenia badawcze zostały potwierdzone, jednakże pojawił się także – posługując się terminem R. Mertona – schemat niespodzianki, bowiem analizy ujawniły nierówności społeczne powstałe w społeczeństwie posttransformacyjnym. Ich głównym źródłem są dziedziczone zasoby i kapitał edukacyjny. W społeczeństwie wiedzy powstające podziały mogą się jeszcze pogłębiać i stanowić przyczynę konfliktów społecznych.

Wiedza zdobyta w trakcie badań pozwala też na wyjaśnienie procesów dostosowania społeczeństwa się do zmian. Uczniowie stosujący innowacyjne strategie, wyposażeni w zasoby stają się beneficjentami zmian. Za to jednostki wycofujące się lub stosujące strategie rytualistyczne zasilą grupę przegranych. Gwarancją sukcesu w dzisiejszym społeczeństwie jest inwestycja w kapitał edukacyjny i refleksyjność polegająca na baczym śledzeniu pojawiających się wyzwań w edukacji, na rynku pracy i adekwatnych nań odpowiedzi.

Wyniki badań można wykorzystać do zbudowania pełniejszego obrazu przemian edukacyjnych w społeczeństwach posttransformacyjnych. Reformy edukacyjne przyniosły w obu krajach umasowienie średniej i wyższej edukacji. W ich efekcie, jak też wskutek pojawiających się kryzysów i zbyt wolnego tempa przemian struktury gospodarczej, doszło do inflacji wykształcenia. Reakcją na to zjawisko jest obniżenie się aspiracji edukacyjnych młodzieży oraz – szczególnie widoczny w Polsce – spadek znaczenia wykształcenia magisterskiego i rosnące znaczenie studiów licencjackich.

Badania potwierdzają tezę F. Tenbrucka, że obecnie dochodzi do pojawienia się zjawiska konwergencji młodzieży³¹. Nie zanotowałem znaczących różnic między polską i ukraińską młodzieżą. Większy wpływ na różnice w strategiach miał status społeczny niż kraj zamieszkania. Aczkolwiek warto podkreślić, że w Polsce miejsce zamieszkania niewiele różniło praktyki społeczne. Na Ukrainie takiej konwergencji między młodzieżą wiejską a miejską nie zaobserwowano.

Badania mogą zostać także wykorzystane w teoriach rozwoju regionalnego. Ujawniły one bowiem, że zasoby w postaci wysokiej jakości kapitału ludzkiego są transferowane do centrum, przez co peryferia są odcięte od endogennych źródeł zmian społecznych. W ten sposób dochodzi do reprodukcji struktur społecznych, w których dominuje konserwatyzm i tradycjonalizm.

Rola pogranicza jako specyficznej przestrzeni społeczno-kulturowej jest istotna w procesie adaptacji młodzieży. Wydaje się, że w przypadku badanej młodzieży zamieszkiwanie na peryferiach, przy uwzględnieniu kontekstu Galicji, wyzwala silne ambicje życiowe znajdujące wyraz w dążeniu do edukacji wysokiej jakości. Kapitał edukacyjny może być traktowany w klasach średnich jako uniwersalna waluta wymieniana na inne dobra, takie jak: prestiż, władza, pieniądze, wysoka pozycja społeczna. Peryferyjne ulokowanie młodzieży i świadomość konieczności gry o najwyższe stawki na globalnym polu skłania młodzież do zabezpieczenia sobie edukacji wysokiej jakości, gdyż to ona podnosi szanse na wygrane w grze o wysokie pozycje społeczne na polu globalnym. Natura tych zjawisk wydaje się być podobna po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej.

Odnosząc wyniki badań do założeń teoretycznych, należy skonstatować, iż w społeczeństwie ryzyka, w płynnej nowoczesności młodzież jest świadoma wysokich wymagań generowanych przez rynek pracy oraz niepewności swojego losu. Stąd stara się ona podejmować działania obliczone na budowanie kapitału edukacyjnego konwertowanego na pozostałe rodzaje kapitałów, które pomogą uzyskać i utrzymać wysoki status społeczny.

Omawiane badania wskazały też przyszłe obszary badawcze warte pogłębienia. Do nich należy zaliczyć dalszą analizę skutków inflacji wykształcenia, szczególnie opisu jej symptomów wśród klas niższych. Ważne z teoretycznego, jak też praktycznego punktu widzenia będą studia nad traumą społeczno-kulturową na Ukrainie. Szczególnie istotne będzie

³¹ Tenbruck F.N., *Jugend und Gesellschaft. Soziologische Perspektiven*, Freiburg: Verlag Rombach 1962.

Dugon

przyglądanie się pokoleniu młodych Ukraińców i sposobom ich adaptacji, wpływającym bądź na konsolidację, bądź na kontestację nowego ładu. Interesujące będzie przeniesienie badań na inne pogranicza i zbadanie czy peryferyjne ich ułożenie prowadzi do negatywnej selekcji kapitału ludzkiego, skazując te terytoria na tkwienie w niedorozwoju.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Na pełny dorobek naukowy, poza wymienioną publikacją, składają się 4 monografie (w tym jedna przed doktoratem i jedna współautorska), 6 redakcji monografii (w tym 3 zagraniczne), 54 artykuły w czasopiśmie z listy MNiSW (w tym 4 z listy C), 40 artykułów w monografiach i pracach zbiorowych (w tym 8 w zagranicznych), 8 prac uznanych za „inne” (recenzje, sprawozdania z konferencji). Liczba punktów pochodząca z analizy bibliometrycznej przygotowanej przez Informację Naukową UR liczonych według rozporządzenia MNiSW wyniosła 486.

Liczba cytowań jest następująca:

- Web of Science Core Collection szukane wg. Cited Reference Search 6, (bez autocytań) 3, Index Hirscha 1.
- Publish or Perish 70, Index Hirscha 5.
- Google Scholar 114, Index Hirscha 6.

W moim przekładzie z języka ukraińskiego ukazało się też kilka artykułów dotyczących uczestników protestu na Euromajdanie oraz postaw mieszkańców Ukrainy wobec konfliktu na wschodzie Ukrainy.

Organizowałem 6 konferencji, w tym 4 międzynarodowe (w tym 2 zagraniczne). Brałem udział w 55 konferencjach, w tym 9 zagranicznych. Realizowałem 28 projektów badawczych, w tym 3 finansowane z KBN/NCN, 3 finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego. Dwa projekty, w których pełniłem funkcję kierownika badań, sfinansowane były ze środków własnych IS PWSW/UR i miały charakter międzynarodowy.

Socjologia młodzieży

Moje główne zainteresowania badawcze koncentrują się wokół obszarów socjologii edukacji i socjologii młodzieży. Eksplorację tej problematyki zacząłem już od pracy magisterskiej, w której to badałem wpływ transformacji na kondycję psychospołeczną młodzieży. Ówczesne badania pokazały, że wśród młodzieży istnieją różnice w postrzeganiu rzeczywistości, ocenie transformacji i orientacjach życiowych, warunkowane statusem społecznym i typem szkoły, do jakiej uczęszczali badani. Odmienne były także reakcje na transformację wśród przegranych i wygranych transformacji.

W kręgu najżywszych moich zainteresowań znajduje się wyjaśnienie mechanizmów strategii adaptacyjnych młodzieży i ich uwarunkowań. W swoich dociekaniach badawczych staram się odpowiedzieć na pytanie o to, czy dotychczasowe teorie bardziej ogólne – struktury społecznej i ruchliwości, odwołujące się do mechanizmów strukturalnych (dziedziczenia pozycji, kapitałów, habitusów), nadal wyjaśniają selekcje edukacyjne w obecnym, gwałtownie zmieniającym się społeczeństwie. Stąd, zajmuję się także zmianą społeczną, zmieniającym się społeczeństwem, szczególnie w okresie systemowej transformacji (poziom regionalny) i globalizacji (poziom makro).

Podjęcie decyzji dotyczących przyszłych losów życiowych odbywa się w konkretnym kontekście społecznym – społeczności lokalnych, rodzin, kręgów sąsiedzkich, koleżeńskich. O planach życiowych decydują też instytucje edukacyjne i ich charakter (egalitarne, elitarne), uwarunkowania ekonomiczne – gospodarka nakazowa i rynkowa, europejski i globalny rynek pracy. To także ideologie (i ich zmienność) towarzyszące tym przemianom – liberalizm i indywidualizm. Typy społeczeństwa – postindustrialnego, opartego

na wiedzy, informacyjnego czy wreszcie sieciowego, zasadniczo zmieniające typy powiązań społecznych, w jakich funkcjonują jednostki.

Stawiając w centrum zainteresowania młodzież, należy poddawać refleksji jej istotę i funkcję we współczesnym społeczeństwie i jednocześnie rozpatrywać kontekst strukturalny jej funkcjonowania oraz wzajemne relacje między nimi. Stąd, w moich badaniach odniesienia do socjologii edukacji, wsi, pogranicza, zmiany społecznej, struktur społecznych.

Od samego początku mojej pracy naukowej zajmowała mnie rola młodzieży w procesie modernizacji regionu³². W ramach tego podejścia można przywołać stary dylemat i zapytać: co młodzież może zrobić dla społeczeństwa oraz co społeczeństwo może począć z młodzieżą?

Wspomnianą problematykę poruszyłem w badaniach nad strategiami adaptacyjnymi społeczeństwa regionalnego w warunkach transformacji. Z jednej strony, moje zainteresowania koncentrowały się wokół młodzieży i jej reakcji na zmiany³³. Diagnozowałem młode pokolenie z perspektywy aspiracji życiowych, aktywności obywatelskiej, kapitału społecznego, lokalizmu, stosunku do integracji europejskiej. Moje badania ujawniły zróżnicowanie strategii adaptacyjnych młodzieży i silny wpływ statusu na ich konstruowanie³⁴. Z drugiej strony, starałem się odpowiedzieć na pytanie, jak procesy transformacji wpływają na całe społeczeństwo. Głównym celem prowadzonych przeze mnie analiz było rozpoznanie czynników przyspieszających i hamujących przystosowanie do zmian. Przy pomocy teorii traumy społeczno-kulturowej starałem się odkryć mechanizmy funkcjonowania społeczeństwa w warunkach radykalnych zmian społecznych oraz zweryfikować, na ile ogólne twierdzenia mają zastosowanie do opisu i wyjaśnienia zjawisk w warunkach regionu peryferyjnego tracącego na transformacji³⁵. Wyniki pogłębionych studiów, w których stosowałem metodologię ilościową i jakościową, pokazały, że istnieje podział na wygranych i przegranych transformacji oraz uwidoczniły fakt, iż o przystosowaniu do zmian decyduje kapitał kulturowy, ekonomiczny, społeczny i psychologiczny.

W ostatnich latach podjąłem się obserwacji konsekwencji procesów globalizacyjnych u młodzieży. W ramach tych badań powstały studia nad pozycją i strategiami adaptacyjnymi w społeczeństwie ryzyka³⁶ oraz aktualnym statusem młodzieży w społeczeństwie posttransformacyjnym³⁷.

³² P. Długosz, *Młodzież pogranicza a modernizacja peryferii*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 15/2011, s. 510–522.

³³ P. Długosz, *Młodzież w dobie transformacji*, [w:] B. Blachnicki (red.), *Podkarpacie w procesie transformacji*, Mitel, Tyczyn 2002, s. 169–195; P. Długosz, *Młodzież Podkarpacia w III Rzeczypospolitej*, Nomos, Kraków 2005; P. Długosz, T. Gardziel, *Duch przedsiębiorczości w młodym pokoleniu Podkarpacia* [w:] J. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości*, Państwowa Wyższa Szkoła Zarządzania, Tarnobrzeg 2004, s. 339–352; P. Długosz, *Eurosceptycy czy euroentuzjaści? Stosunek młodzieży do integracji z Unią Europejską*, „Tyczyńskie Zeszyty Naukowe” 1/2002, s. 57–73.

³⁴ P. Długosz, *Młodzież wiejska Podkarpacia na przełomie wieków*, „Wieś i Rolnictwo” 3/2004, s. 148–165.

³⁵ P. Długosz, *Trauma wielkiej zmiany na Podkarpaciu*, Nomos, Kraków 2008; P. Długosz, *Wygrani, przegrani oraz skolowani w dobie transformacji na Podkarpaciu*, „Tyczyńskie Zeszyty Naukowe” 3–4/2001, s. 77–95; P. Długosz, *Strategie radzenia sobie z traumą przemian na Podkarpaciu*, [w:] Z. Drozdowicz (red.), *Oblicza europejskiego pluralizmu*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2003, s. 201–217; P. Długosz, *Stare i nowe podziały społeczne na przykładzie Podkarpacia*, [w:] A. Grzesik i W. Tabasz (red.), *Rozwój lokalny, wybrane zagadnienia społeczne*, Instytut Gospodarki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Rzeszów 2004, s. 75–93; P. Długosz, M. Niezgoda, *Wygrani i przegrani na Podkarpaciu w dobie integracji europejskiej*, [w:] K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej*, Uniwersytet Białostocki, Białystok 2004, s. 111–129; P. Długosz, *Trauma wielkiej zmiany – przypadek Podkarpacia*, „Zeszyty Naukowe – Socjologia. Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości” 4/2006, s. 125–140; P. Długosz, *Dobrostan psychologiczny mieszkańców zamieszkałych na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 4/2006, s. 42–58.

³⁶ P. Długosz, *Młoda generacja pogranicza wschodniego w latach 2007–2011*, [w:] P. Długosz, M. Niezgoda, S. Solecki (red.), *Młodzież w społeczeństwie ryzyka*, Kraków, Wydawnictwo UJ, s. 239–253.

³⁷ P. Długosz, *Pokolenie przegranych? Kondycja psychospołeczna młodzieży w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” 2/2016, s. 77–90.

Socjologia edukacji

Moje kluczowe zainteresowania badawcze ogniskują się wokół problemów przemian edukacyjnych oraz nierówności edukacyjnych. Badanie tej problematyki zacząłem od uczestnictwa w projekcie EFS/EQUEL, w którym przedmiotem badań były aspiracje edukacyjno-zawodowe uczniów szkół ponadgimnazjalnych i studentów na Podkarpaciu³⁸. Kolejnym etapem w rozpoznawaniu problematyki edukacyjnej były badania na pograniczu wschodnim w ramach grantu wewnętrznego PWSW. Wyniki analiz poza diagnozą poziomu i treści aspiracji wskazały na występowanie nierówności edukacyjnych³⁹. Inny projekt z zakresu socjologii edukacji stanowiły badania KBN. Pełniłem w tym projekcie rolę wykonawcy badań ilościowych wśród gimnazjalistów⁴⁰. Badania ukazały segregację gimnazjalistów i wielowymiarowe nierówności, które przeczyły tezie o wyrównywaniu szans edukacyjnych po reformie edukacji w 1999 r.⁴¹.

W nurcie badań edukacyjnych podjąłem także analizy zjawiska korepetycji, ukazując jego społeczne uwarunkowania, wpisane w przeobrażenia społeczeństwa posttransformacyjnego, w których klasa średnia walczy z deklasacją za pomocą inwestycji edukacyjnych⁴². W kolejnych latach rozszerzyłem analizy o obszar Ukrainy i Węgier, udowadniając występowanie podobnego fenomenu w tych krajach, co skłania do przyjęcia tezy na temat specyficznej adaptacji klas średnich do zmian poprzez korepetycje, które służą zwiększaniu kapitału kulturowego i tworzeniu przewagi nad konkurencją w rywalizacji o wysokie pozycje społeczne⁴³.

Kolejnym tematem, wpisującym się w problematykę edukacyjną, są przeobrażenia nierówności edukacyjnych. W trakcie badań nad polskimi i ukraińskimi maturzystami zaobserwowałem wyłanianie się nowych nierówności, polegających na związku statusu społecznego z jakością edukacji⁴⁴. Mowa tu o nierównościach horyzontalnych. Na fali umasowienia edukacji średniej i wyższej doszło do inflacji wykształcenia. W związku z tym, kolejne badania poświęciłem konsekwencjom tych procesów i reakcjom różnych klas na

³⁸ Aspiracje edukacyjno-zawodowe młodzieży Podkarpacia – EFS/EQUEL 2005–2006 r. BD Center i WSZ w Rzeszowie;

P. Długosz, *Nierówności edukacyjne w młodej generacji pogranicza*, „Rocznik Przemyski”, seria Socjologia, nr 1, Przemyskie Towarzystwo Naukowe, Przemyśl 2008, s. 119–145.

⁴⁰ Społeczne skutki reform oświaty, grant IHOZE 039:30, 2007–2009, kierownik: dr hab., prof. UJ Marian Niezgoda.

⁴¹ P. Długosz, *Charakterystyka badanych regionów: Małopolska, Podkarpacie, Śląsk*, [w:] M. Niezgoda (red.), *Społeczne skutki zmiany oświatowej w Polsce*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 86–101; P. Długosz, *Elitaryzm versus egalitaryzm systemu oświatowego. Analiza aspiracji edukacyjnych gimnazjalistów Polski południowej*, [w:] M. Niezgoda (red.), *Społeczne skutki zmiany oświatowej w Polsce*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 133–177; P. Długosz, *Społeczne skutki zmian systemu edukacyjnego*, [w:] M. Zahorska, *Zawirowania systemu edukacyjnego*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2012, s. 25–46.

⁴² P. Długosz, *Korepetycje maturzystów pogranicza w latach 2009–2011*, „Kultura i Edukacja”, 2/2012, s. 88–107. P. Długosz, *Korepetycje gimnazjalistów z południa Polski*, „Krakowskie Studia Małopolskie”, 17/2012, s. 20–33; P. Długosz, *Korepetycje jako obrona klas średnich przed deklasacją społeczną na przykładzie społeczności regionalnej Podkarpacia*, „Pedagogika Społeczna” 2/2015, s. 111–129.

⁴³ P. Długosz, *Private Lessons as an Instrument for Middle Class Status Struggle in Post-socialist Societies: Poland and Ukraine Case Studies*, „Economics and Sociology” 2016, Vol. 9, No 1, pp. 173–191; P. Długosz, *Korepetycje uczniów jako przykład praktyki w polu edukacyjnym – Polska, Ukraina, Węgry*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2/2017, s. 108–133.

⁴⁴ P. Długosz, *Stare i nowe nierówności edukacyjne wśród młodzieży wiejskiej*, „Więś i Rolnictwo” 2/2012, s. 132–146; P. Długosz, *Nowe nierówności edukacyjne na pograniczu polsko-ukraińskim*, [w:] M. Dębicki i J. Makaro (red.), *Sąsiedztwa III RP-Ukraina. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo GAJT, Wrocław 2015, s. 122–136; P. Długosz, *Nierówności edukacyjne jako problem społeczny w społeczeństwach posttransformacyjnych*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” 2017/2.

inflację wykształcenia⁴⁵. Na osobne potraktowanie zasługuje wątek monitoringu aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży pogranicza wschodniego.

Badania rozpoczęte w 2007 r., finansowane z wewnętrznych środków PWSW, realizowane w latach 2008, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017 pokazały przemiany procesów edukacyjnych wśród zbiorowości pogranicza wschodniego pod wpływem zmian globalnych i regionalnych⁴⁶. Badania kohort zaplanowałem tak, aby dokładnie uchwycić zmiany aspiracji, strategii życiowych i ich mechanizmów w dłuższej perspektywie czasowej. Podejście to pozwoliło na zbadanie dynamiki społeczeństwa post-transformacyjnego⁴⁷. Za pomocą stosowanej metodologii będę mógł ocenić – w kolejnych pracach, jak przedstawia się efekt odwrócenia w sytuacji umasowienia i inflacji wykształcenia.

Dzięki podjętej z naukowcami z Ukrainy współpracy podjąłem studia nad funkcjonowaniem systemów edukacyjnych w Polsce, na Ukrainie i w Rosji w oparciu o wyniki badań Europejskiego Sondażu Społecznego⁴⁸. W obszarze badań edukacyjnych podjąłem zatem analizy porównawcze.

Ostatnie lata sprzyjały nawiązaniu kontaktów z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą, co zaowocowało wspólnymi projektami badawczymi. Przeprowadziłem między innymi badania porównawcze na pograniczu polsko-ukraińskim, w których zestawiałem ze sobą funkcjonowanie młodzieży po dwóch stronach granicy, biorąc pod uwagę odmienności ekonomiczno-kulturowe i ich wpływ na strategie życiowe młodzieży⁴⁹.

Socjologia pogranicza

Kolejnym obszarem moich zainteresowań badawczych jest socjologia pogranicza. Analizując problematykę młodzieży stwierdziłem, że duże znaczenie w obserwowanych praktykach społecznych młodzieży ma środowisko społeczno-kulturowe. W związku z tym, podjąłem się poszukiwania efektów pogranicza wschodniego i zachodniego, znajdując jedynie różnice w systemach wartości jednostek. Młodzież z Polski zachodniej okazała się liberalna i nowoczesna, a młodzież ze Wschodu tradycyjna i konserwatywna⁵⁰. Podjęte nad młodzieżą pogranicza polsko-ukraińskiego studia wskazały na występowanie podobnych – w Polsce i na

⁴⁵ P. Długosz, *Efekt odwrócenia-przypadek polskiego systemu edukacyjnego*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 3/2013, s. 89–111; P. Długosz, *Efekt odwrócenia w edukacji w regionach peryferyjnych Polski i Ukrainy*, „Pedagogika Społeczna” 4/2017, s. (w druku).

⁴⁶ P. Długosz, *Aspiracje życiowe młodzieży Pogranicza*, „Impuls”, Kraków 2009; P. Długosz, *Młoda generacja pogranicza wschodniego w latach 2007–2011*, [w:] P. Długosz, M. Niezgoda, S. Solecki (red.), *Młodzież w społeczeństwie ryzyka*, Kraków, Wydawnictwo UJ, s. 239–253.

⁴⁷ P. Długosz, *Wybrane aspekty przemian podkarpackiej młodzieży*, [w:] P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.), *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku*, Wydawnictwo UR 2014, s. 41–83.

⁴⁸ P. Długosz, S. Shchudlo, *Оцінка функціонування системи освіти в Україні та Польщі: соціологічний контекст*, „Перспективи: соціально-політичний журнал”, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеса, 2012, s. 116–123; P. Długosz, S. Shchudlo, *Удовлетворенность системой образования: пример Польши, России и Украины*, „Знание. Понимание. Умение”, Информационный гуманитарный портал. 2013/1, dostęp: http://zpu-journal.ru/e-zpu/2013/1/Shchudlo_Dlugosz_Satisfaction-with-Educational-System/.

⁴⁹ P. Długosz, *Cele życiowe polskiej i ukraińskiej młodzieży*, [w:] S. Shchudlo (red.), *Молодіжна політика: проблеми і перспективи*, Drohobycz–Przemyśl 2013., s. 256–262; P. Długosz, S. Shchudlo, *Polska i ukraińska młodzież wobec przemian społecznych*, „Nowa Ukraina” 12/2012, s. 109–117; P. Długosz, *Aspiracje zawodowe polskiej i ukraińskiej młodzieży – podobieństwa i różnice*, „Humanities and Social Sciences” 3/2013, s. 19–31; P. Długosz, *Czas wolny jako wskaźnik stylów życia młodzieży pogranicza polsko-ukraińskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 6/2015, s. 81–97.

⁵⁰ P. Długosz, *Podobni czy różni? Socjologiczny portret młodzieży pogranicza wschodniego i zachodniego*, [w:] D. Szaban, J. Nyckowiak, T. Kołodziej (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Pogranicza i centra współczesnej Europy II. Różnorodność praktyk i teorii*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 2015, s. 339–365.

Ukrainie – różnic na linii miasto vs wieś. Młodzież miejska wykazywała się większym liberalizmem i nowoczesnością po obu stronach granicy. Świadczy to o konwergencji młodzieży pod wpływem globalizacji. Poszukiwaniu efektu pogranicza, czy może raczej – efektu pogranicz, poświęcone były badania zrealizowane na czterech pograniczach w Polsce, trzech pograniczach na Ukrainie i na jednym pograniczu na Węgrzech. Analizy uwzględniające kontekst teoretyczny anomii uwidocznily podobieństwo dążeń i orientacji młodzieży na badanych pograniczach. Jeśli występowały jakieś różnice w sferze aksjologicznej, to wynikały one z różnic międzykrajowych⁵¹.

Innym aktualnie podejmowanym przeze mnie wątkiem są badania studentów ukraińskich studiujących w Polsce. Globalizacja, konflikt na Ukrainie i otwieranie się polskich uczelni na zagranicznych studentów sprawiły, że najliczniejszą kategorię zagranicznych studentów w Polsce stanowią Ukraińcy. W związku z tym, że także wielu Ukraińców studiuje obecnie na Podkarpaciu, postanowiłem przyjrzeć się procesom adaptacyjnym młodzieży ukraińskiej studiującej w Polsce⁵². Pierwsze badania z 2005 r. dostarczyły informacji na temat społecznych uwarunkowań emigracji edukacyjnej i postaw wobec sytuacji na Ukrainie. Poczynione obserwacje pokazały, że badani studenci posiadają cechy osobowości nowoczesnej i nie zamierzają wracać na Ukrainę⁵³. W 2017 r. uzyskałem grant wewnętrzny UR na kontynuowanie i rozszerzenie badań wśród ukraińskich studentów w Krakowie. Interesować mnie będą strategie integracji w zależności od wielkości ośrodka i posiadanych przez jednostkę zasobów⁵⁴.

Socjologia polityki

Moje zainteresowania badawcze zogniskowane były także wokół socjologii polityki. Początkowo w badaniach poruszałem kwestie recepcji polityki i polityków oraz wprowadzanych przezeń reform i ich odbioru przez społeczeństwo⁵⁵. Kolejne problemy badawcze koncentrowały się na zachowaniach wyborczych w społecznościach lokalnych⁵⁶. Analizy prowadzone przeze mnie w kilku społecznościach lokalnych w perspektywie ilościowej i jakościowej pozwoliły na rozpoznanie mechanizmów partycypacji wyborczej⁵⁷.

⁵¹ P. Długosz, *Czy istnieje człowiek pogranicza? Społeczny portret młodzieży na pograniczach w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2016, TOM XXVII, część 2, s. 61–83; P. Długosz, *Youth In The Situation Of Anomie In The East-Central Europe Borderlands*, „Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies” 2/2016, p. 11–26.

⁵² P. Długosz, *Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu*, [w:] C. Щудло, П. Длугош, *Молодіжнаполітика: проблеми перспективи*, Drohobych-Rzeszów 2015, s. 161–168; P. Długosz, *Plany życiowe ukraińskich studentów studiujących na Podkarpaciu*, [w:] В. Докаш (ред.), *Освіта і життєвий світособистості: європейський досвід українськїреалії*, Чернівці 2015, с. 242–252.

⁵³ P. Długosz, *Ku Europie – wartości życiowe i wartości ideologiczne ukraińskich studentów studiujących w Polsce*, „Edukacja Międzykulturowa” 2016/5, s. 100–125; P. Długosz, *Потерянное ли поколение? Патриотизм, отношение к другим народам и оценка жизненных шансов обучающихся в Польше украинских студентов*, „Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies” 1/2015, p. 70–83; P. Długosz, *Общество в состоянии кризиса. Отношение украинских студентов, которые учатся в Польше, к общественно-политическим изменениям в Украине*, „Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies” 2/2014, p. 12–26.

⁵⁴ Grant uczelniany UR, 2017–2018, PB/SH/IS.V, *Integracja społeczna ukraińskich studentów studiujących w Polsce*.

⁵⁵ P. Długosz, *Wyborcy o partiach i politykach*, „Tyczyńskie Zeszyty Naukowe” nr 2–4/2002, s. 133–151; P. Długosz, *Ocena reformy edukacji i zdrowia przez mieszkańców województwa podkarpackiego*, „Tyczyńskie Zeszyty Naukowe” 1/2001, s. 135–151.

⁵⁶ P. Długosz, *Wylanianie się elit w lokalnej zbiorowości*, [w:] M. Niezgoda, A. Marcinkowski, T. Chrobak, P. Długosz (red.), *Wybory samorządowe w małej gminie*, Mitel, Tyczyn 2006, s. 114–149; P. Długosz, *Demokracja w działaniu na przykładzie gminy Tyczyn*, [w:] M. Niezgoda, A. Marcinkowski, T. Chrobak, P. Długosz (red.), *Wybory samorządowe w małej gminie*, Mitel, Tyczyn 2006, s. 31–105.

⁵⁷ P. Długosz, *Partycypacja mieszkańców Podkarpacia w wyborach samorządowych*, „Samorząd Terytorialny” 7–8/2012, s. 120–136.

Duże znaczenie dla aktywności wyborczej miał kapitał społeczny oraz pozytywna ocena zmian zachodzących w kraju. Badania potwierdziły tezy Roberta Putnama na temat mechanizmów zaangażowania społecznego⁵⁸. Na podstawie zrealizowanych wywiadów przygotowałem typologię motywacji uczestnictwa i braku uczestnictwa (absencji) w wyborach samorządowych. Realizowałem też dwukrotnie badania przed wyborami samorządowymi w byłym województwie przemyskim, które pozwoliły wyłonić kryteria, którymi kierują się wyborcy, głosując w wyborach lokalnych oraz przewidując wyniki tych wyborów. Ponadto, na podstawie danych Europejskiego Sondażu Społecznego, prowadziłem analizy zaangażowania politycznego młodzieży w Polsce, na Ukrainie i w Rosji, tworząc wielowymiarowe wskaźniki⁵⁹. Poziom zaangażowania rósł z wiekiem, u młodych dorosłych był on bardziej widoczny niż u młodzieży. Podobny wpływ miał status społeczny: im był wyższy, tym większa była aktywność polityczna. Wyniki tych studiów udowodniły, że w każdym kraju pochodzenia badanych funkcjonują odmienne wzorce aktywności politycznej. W Rosji młodzież identyfikowała się z partią władzy, na Ukrainie była najaktywniejsza w wyborach, a w Polsce wykazywała najwyższy poziom zaangażowania obywatelskiego. Aktualnie prowadzę badania wśród ukraińskich studentów w Polsce, których celem jest rozpoznanie ich stosunku do przemian politycznych na Ukrainie oraz ustalenie, na ile ich tożsamość polityczna może przyczynić się do konsolidacji nowego systemu. Zamierzam także kontynuować swoje badania wśród ukraińskiej młodzieży na Ukrainie w celu sprawdzenia jej oceny sytuacji społeczno-politycznej Ukrainy, zestawienia jej z oceną tejże u ukraińskich studentów w Polsce. Celem jest także zbadanie wpływu oceny aktualnej sytuacji u obu grup badanych na procesy wchodzenia w dorosłość.

Inne osiągnięcia

Działalność dydaktyczna. Od wielu lat prowadzę zajęcia z socjologii młodzieży i socjologii edukacji, co stanowi główny przedmiot moich zainteresowań naukowych. Są to wykłady, ćwiczenia i konwersatoria. Równocześnie zajmuję się przygotowaniem studentów do analizowania danych i ich interpretacji. Prowadzę przedmioty: *komputerowa analiza danych ilościowych* oraz *projekt badawczy*. Na swoim koncie mam też przedmioty takie, jak: *metodologia badań społecznych*, *metody badań*, *jakościowe metody badań*, *metody badań marketingowych*, *statystyka*. W trakcie pracy na kierunku *europaistyka* prowadziłem kursowy wykład: *Kultury i społeczeństwa Europy* oraz wykład *Regionalizm i federalizm*. W czasie wizyt studyjnych odwiedziłem w 2013 r. Universidade de Brasilia oraz Uniwersytet Lwowski w 2015r. z wykładami na temat przemian systemu edukacyjnego w Polsce.

Prowadziłem seminaria licencjackie i wypromowałem około 125 licencjatów z socjologii do tej pory. Przygotowałem tyle samo recenzji prac licencjackich. Moi seminarzyści zdobywali laur w konkursie Uniwersytetu Rzeszowskiego na najlepszą pracę licencjacką z socjologii (w 2014 r. dwie osoby, a w 2015 r. jedna osoba).

Wielokrotnie organizowałem obozy badawcze dla studentów socjologii i uczestniczyłem w nich (2002–2017).

Wraz z dr hab., prof. UJ Marianem Niezgodą realizowałem w latach 1999–2004 reprezentatywne badania na Podkarpaciu pt. „O sobie samych”, przekształcając je później w Podkarpacki Sondaż Społeczny. W 2007 r. założyłem w PWSW w Przemyśle Centrum Badań nad Młodzieżą. Placówka ta prowadzi monitoring młodzieży na pograniczu wschodnim do dzisiaj. Centrum rozpatruje problemy migracji młodych, ich aspiracji, dostosowania edukacji do potrzeb lokalnego rynku pracy, zachowań ryzykownych, postaw młodzieży wobec alkoholu.

⁵⁸ R. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków 1995.

⁵⁹ P. Długosz, *Pokolenie nieobywatelskie? Analiza zaangażowania politycznego młodzieży z Polski, Rosji i Ukrainy*, „Studia Orientalne” 2/2012, s. 68–84; P. Długosz, *Негражданское поколение? Анализ политической активности молодежи из Польши, России и Украины*, „PolitBook” 2/2012, s. 6–20.

Aktualnie Centrum realizuje Diagnozę Przemyskiej Młodzieży, stanowiącą kompleksową analizę funkcjonowania młodzieży na płaszczyźnie politycznej, społecznej, edukacyjnej, zdrowotnej, zawodowej oraz w relacjach z innymi. W 2017 r. wraz z partnerami z Uniwersytetu w Użhorodzie na Ukrainie i Uniwersytetu w Debreczynie na Węgrzech założyłem Transkarpackie Obserwatorium Młodzieży w PWSW w Przemyślu, które będzie prowadziło badania młodzieży z tej części regionu oraz organizowało seminaria i konferencje poświęcone edukacji, emigracji, stosunkom etnicznym.

Byłem też pomysłodawcą międzynarodowego czasopisma poświęconego problemom młodzieży. W 2014 r. wraz z naukowcami z Ukrainy powołaliśmy do życia półrocznik „Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies”, w którym pełnię funkcję zastępcy redaktora naczelnego. Czasopismo ma za zadanie integrować badaczy młodzieży z tej części regionu i służyć wymianie idei oraz dostarczaniu wiedzy na temat aktualnych badań w tym obszarze zainteresowań. Do tej pory ukazało się sześć numerów czasopisma, z czego cztery pod moją redakcją. W 2014 r. zostałem zaproszony przez socjologów z Drohobycza do współredagowania czasopisma „Молодіжна політика: проблеми та перспективи”. Jestem też członkiem rad redakcyjnych ukraińskich i rosyjskich czasopism: „Youth World Politic”; „Актуальні питання філософії та соціології”; „Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК”.

Do mojej działalności naukowej zaliczam także uczestnictwo w radach redakcyjnych polskich czasopism takich, jak: „Studia Socjologiczne”; „EDUKACJA”; „Rocznik Lubuski”; „ANTEA. Studenckie Zeszyty Naukowe i Artystyczne”; „Edukacja Humanistyczna”; „Relacje. Studia z nauk społecznych”; „Zeszyty Pracy Socjalnej UJ”; „Rynek – Społeczeństwo – Kultura”.

W poczet swoich osiągnięć chciałbym zaliczyć także organizację konferencji poświęconych młodzieży, które odbyły się w Przemyślu (lata: 2011, 2014, 2017) oraz w Drohobyczu na Ukrainie (2013, 2015). Konferencje te stanowią płaszczyznę integracji naukowców z Polski, Ukrainy, Rosji, Węgier, Czech i Słowacji. W zakresie popularyzacji socjologii przygotowałem Przemyskie Seminaria Naukowe w PWSW w Przemyślu. W roku akademickim 2016/2017 w ramach seminariów odbyło się pięć spotkań, w czasie których naukowcy z renomowanych ośrodków akademickich (UJ, IBE, UP) przybliżali studentom i licealistom ważne problemy z zakresu edukacji, rynku pracy, komunikacji społecznej i metodologii badań społecznych.

Moja wiedza i umiejętności badawcze były też wykorzystywane w praktyce społecznej. Przygotowywałem dwukrotnie ekspertyzy dla Urzędu miasta Jarosławia (2011–2014), Urzędu Miasta Krakowa (2017), Regionalnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie (2014), Powiatowego Urzędu Pracy w Leżajsku (2008), BD Center w Rzeszowie (2006–2010).

Za swoją pracę organizacyjną i badawczą otrzymałem wiele nagród i wyróżnień. W PWSW w Przemyślu w 2010 r. zostałem nagrodzony Medalem 10-lecia Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu od Jego Magnificencji Rektora prof. dra hab. Jana Drausa za poświęcenie w pracy dydaktycznej, kompetencje oraz umiejętność dzielenia się swoją wiedzą z młodzieżą studencką. W 2016 r., w piętnastą rocznicę utworzenia PWSW, otrzymałem odznaczenie za duże zaangażowanie w pracę dydaktyczną i organizacyjną oraz nieoceniony wkład w rozwój działalności naukowej Instytutu Socjologii PWSW. Ponadto za działalność naukową na Uniwersytecie Rzeszowskim w latach 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 otrzymałem nagrodę jakościową Rektora UR za uzyskanie punktów za publikacje naukowe. W 2015 r. otrzymałem też nagrodę Dziekana Wydziału Historyczno-Socjologicznego UR za szczególne osiągnięcia w zakresie publikacji naukowych ogłoszonych drukiem w 2015 r.

Moje dalsze plany badawcze są związane z ukończeniem prac nad książką dotyczącą społecznych skutków reformy edukacyjnej z 1999 r., która powstaje w obecnej chwili. Podejmuję w niej zagadnienie paradoksu wywołania zjawiska podziału na szkoły niskiej i

wysokiej jakości w polskim systemie kształcenia na wszystkich poziomach wskutek działań, mających na celu wyrównanie szans edukacyjnych. Książka zawierać będzie także opis mechanizmów selekcji do tychże szkół. Mowa tutaj o procesach żywiołowych czy też efekcie odwrócenia, wskazującym na powstanie ubocznych skutków reform.

Kolejnym moim celem na najbliższe lata jest utworzenie sieci placówek na pograniczach w Europie Środkowo-Wschodniej zajmujących się monitorowaniem emigracji, stosunku do innych nacji, aspiracji życiowych, tożsamości, orientacji społecznych. Innym, rozpoczętym już projektem, jest analiza mechanizmów integracji społecznej ukraińskich studentów studiujących w Polsce. Na potrzeby tych badań wprowadzane będą nowe techniki badawcze CAWI pozwalające na realizację badań również na Ukrainie (we współpracy z badaczami z Uniwersytetu im. T. Szewczenki w Kijowie) i porównanie stosunku studentów ukraińskich w Polsce i na Ukrainie do zmian społeczno-politycznych, integracji europejskiej i strategii wchodzenia w dorosłość. Chciałbym nadal kontynuować studia nad traumą społeczno-kulturową wśród społeczeństwa ukraińskiego, w tym kontekście szczególnie nad problemem pokolenia i wpływem „Rewolucji Godności” na tożsamość młodzieży i jej cechy psychospołeczne. Nawiązałem też kontakt z czeskimi badaczami edukacji z Uniwersytetu Karola w Pradze, z którymi zamierzam przeprowadzić komparatystyczne studia nad przeobrażeniami edukacyjnymi w Europie Środkowo-Wschodniej.

Długan